
PSIXOLOGİYA

JURNALI

Elmi-praktik jurnal

1999-cu ildən nəşr olunur

2019 №3

3 ayda bir dəfə nəşr olunur

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2019-cu il 11 yanvar tarixli 886 nömrəli Sərəncamı ilə 2019-cu ilin “Nəsimi ili” elan edilməsi ilə bağlı 23 noyabr 2019-cu ildə Psixologiya Elmi Tədqiqat İnstitutunda Nəsimi yaradıcılığının psixologiyasına həsr edilmiş “Azad ruhun psixologiyası” adlı elmi-psixoloji konfransın materialları əsasında hazırlanmış xüsusi buraxılış

Azərbaycan Respublikasında 2019-cu ilin “Nəsimi ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin

Sərəncamı.....3

Rüstəmov Elnur M.

Nəsimi və müasirlik 5

Əlizadə Şəbnəm Ş.

İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında “Mən” obrazı 11

Mütəllimzadə Aytən S.

İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında bəzi psixoloji məsələlər 17

İsmayılova Gültəkin İ.

Azərbaycanda fəlsəfi-psixoloji fikrin formalaşmasında
Nəsiminin rolu 33

Musayeva Tünzalə R.

Nəsimi yaradıcılığında fəlsəfi-psixoloji problemlər 42

Hidayətova Təranə Q.

Nəsimi yaradıcılığının şəxsiyyət məsələsi 50

Kərimova Sevil, İbrahimov Anar Ş.,

Elmin parlaq Günəşi–Nəsimi 54

Zalova Ülkər E.

Tələbatların iyerarxik modelinin nəzəri təhlili 58

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA 2019-cu İLİN
“NƏSİMİ İLİ” ELAN EDİLMƏSİ HAQQINDA
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİ
İLHAM ƏLİYEVİN**

SƏRƏNCAMI

Azərbaycan xalqının çoxəsrlik ənənələrə malik bədii və fəlsəfi fikrində dərin iz qoymuş mütəfəkkir şair İmadəddin Nəsiminin zəngin irsi bu gün də insanların mənəvi-əxlaqi kamilləşməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Şərq xalqlarının mədəni sərvətlər xəzinəsində özünəməxsus layiqli yer tutan Nəsimi yaradıcılığı uzun illərdən bəri elmi-ədəbi fikrin diqqət mərkəzindədir. Şairin irsinin ölkəmizdə sistemli tədqiqi və təbliği ümummillə lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Nəsiminin 600 illik yubileyinin keçirildiyi vaxta təsadüf edir. Böyük söz ustasının 600 illiyinin YUNESKO-nun görkəmli şəxsiyyətlərin və əlamətdar hadisələrin yubileyləri siyahısına daxil edildiyi və beynəlxalq miqyasda qeyd olunduğu həmin dövrdən etibarən Nəsimi ilə bağlı çox sayda araşdırmalar aparılmışdır. Qüdrətli şairin yaradıcılığının üzə çıxarılan əlyazma nüsxələri əsasında öyrənilməsi Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tarixinin tədqiqində yeni mərhələ açmışdır. Nəsiminin əsərləri ölkəmizdə dəfələrlə işıq üzü görmüşdür. Şairin əsərləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli Sərəncamına əsasən, kütləvi tirajla nəşr olunaraq ölkə kitabxanalarına hədiyyə edilmişdir.

Ötən illər ərzində Nəsiminin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi istiqamətində silsilə tədbirlər həyata keçirilmiş və onun ədəbiyyatda, incəsənətdə parlaq obrazı yaradılmış, eləcə də 1979-cu ildə ölkəmizin paytaxtında heykəli ucaldılmışdır.

2017-ci ilin may ayında Parisdə YUNESKO-nun baş qərargahında Nəsiminin vəfatının 600 illiyi qeyd edilmiş, 2018-ci ilin sentyabr ayında ölkəmizdə ilk dəfə Nəsimi şeir, incəsənət və mənəviyyat festivalı keçirilmişdir.

2019-cu ildə Nəsiminin anadan olmasının 650 illiyi tamam olur. Azərbaycanın ədəbi-mədəni fikir tarixinin bu əlamətdar hadisəsinin dövlət səviyəsində layiqincə qeyd edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” 2018-ci il 15 noyabr tarixli 689 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə müvafiq tədbirlər planının hazırlanıb həyata keçirilməsi tapşırılmışdır.

Nəsimi irsinin müasir humanitar düşüncənin tələbləri kontekstində aktuallığını, milli mədəni-mənəvi dəyərlərin təbliği baxımından xüsusi əhəmiyyətini nəzərə alaraq və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram:

2019-cu il Azərbaycan Respublikasında “Nəsimi ili” elan edilsin.

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 11 yanvar 2019-cu il

NƏSİMİ VƏ MÜASİRLİK

Elnur Rüstəmov

Psixologiya Elmi-Tədqiqat İnstitutunun sədri

www.elnur013@yahoo.com

Açar sözlər: *Nəsimi, poeziya, psixika, eksperimental psixologiya, psixologiya, yaradıcılıq*

Ключевые слова: *Насими, поэзия, психика, экспериментальная психология, психология, творчество*

Key words: *Nasimi, poetry, psyche, experimental psychology, psychology, creativity*

Prezident İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında 2019-cu ilin “Nəsimi ili” elan edilməsi haqqında” Sərəncamı şairin zəngin yaradıcılığı ilə bağlı elmi araşdırmalara böyük maraq yaradıb. Nəsimi irsinin tədqiqi istiqamətində çox mühüm əhəmiyyətli tədqiqatlar aparılır. Nəsimi dünənin, bu günün və sabahın mütəfəkkiridir. O, hər zaman aktual olacaq. Nəsiminin insanın mənəvi dünyası ilə bağlı qaldırdığı problemlər bu gün də həllini gözləyir. Bu gün yeni yaşma tələb edir. Çünki Nəsimi insan həyatından, onun daxili dünyasından yazırdı.

Həyat özü problemdir, deməli, insan problemlər dünyasında yaşayır. XX əsr bu problemin daha geniş təzahürü ilə yaddaşda qaldı. Psixologiya insan ruhunu, onun ənginliyini, psixi proseslərin qanunauyğunluqlarını araşdırır. İnsanın daxili dünyasında baş verən hadisələri, onların hərəkətverici

qüvvələrini zahiri hadisəyə çevirərək anladır. Şübhəsiz ki, bu istiqamətdə tədqiqat aparən hər bir mütəfəkkir ondan öncə araşdırılan və tədqiq edilən mövzulara apelyasiya edir. Hipotezlər irəli sürür. Müasir sosial mühit elə bir mərhələyə gəlib çıxmışdır ki, orada istehsal və mübadilə psixikanın korlanmasına, nevrozların artmasına, intellektual enerjinin rəşional bölünməsinə, şüurun müxtəlif siyasi məqsədlər üçün manipulyasiya edilməsinə, zövqlərin korlanmasına, humanist meyillərin azalmasına gətirib çıxarmışdır. İnsan heç bir zaman özü üçün indiki qədər problematik olmamışdır. Problemlər son əsrlərə qədər eksperiment formasında çözülmürdü. Bu gün mütəfəkkirlərin, alimlərin aydınlıq gətirməyə çalışdığı məsələlər qədim dövrdən başlayaraq filosofların, şair və yazıçıların əsərlərində qoyulmuşdu. Hansı sahədə çalışmadığından asılı olmayaraq, demək olar ki, bütün yaradıcı

adamlar insan probleminə diqqət çəkmişlər. Bu istiqamətdə 650 illiyi dövlət səviyyəsində qeyd edilən Nəsimi yaradıcılığı istisnalıq təşkil etmir. Nəsimi yaradıcılığının ana xəttini İnsan problemi, insanın ruhi dünyası əhatə edir.

*Bulmuşam həqqi, ənalhəq
söylərəm,
Həq mənəm, həq məndədir,
həq söylərəm!*

Mən böyük problemdir və eyni zamanda bir çox elmlərin qovşağında dayanan problemdir. İnsanın insaniliyi, onun vicdanı və şüurluluğu öz Məninə münasibətində ortaya çıxır.

Oxşar fikir Qurani-Kərimin “Sad” surəsinin 84-cü ayəsində var: “Allah buyurdu: Haqq Məndədir və Mən Haqq söylərəm”. Nəsimi də bunu Allahın adından, sadəcə, şeir dilinə çevirərək bəyan edir. Əlbəttə, önəmli olan həqiqəti söyləməkdir. Söhbət burada özünü-dərkdən gedir. İnsanın Allahla, dünya ilə, özü ilə harmoniyanın qorunub saxlanmasıdır. Özünü dərk edən—özü üzərində hakimiyyət etməyi bacaran adam, əslində xoşbəxt, çünki o insandakı iki başlanğıcdan—təbii və sosial varlığın vəhdətindən çıxış etməyi, dünyaya, insana və özünə arzusunun illuzur məntiqindən deyil, reallıqdan yanaşmağı bacarır. Belə olan halda insanın ruh halı, psixoloji sağlamlığı qorunub saxlanır.

Oxşar problemə biz psixologiyada, konkret olaraq psixozanalizdə Freydin

araşdırmalarında da rast gəlirik. Düzdü, Freyd məsələyə başqa formada yanaşdı. Təsadüfi deyildir ki, onun Mən konsepsiyasını “Kopernik çevrilişi” kimi dəyərləndirirdilər. “Kütlələrin psixologiyası və insan məninin analizi” əsərində Freyd qeyd edirdi ki, insanın psixi həyatında həmişə başqası iştirak edir. O, bir qayda olaraq, nümunə, obyekt, köməkçi və ya rəqib olur. Ona görə də şəxsiyyət psixologiyası lap başlanğıcdan, eyni zamanda, sözün geniş mənasında, sosial psixologiya olmalıdır. Freyd Mənin şüur kimi qəbul edilməsini inkar etmirdi; onun terminologiyasında Mən şüurun sinonimi kimi işlədilir, lakin Frey Məni bütünlüklə şüura, şüuru Mənə münəcər etmirdi. Onu daha geniş formada tədqiq edirdi. Buraya o, İD, EQO, SUPER EQO-nu şamil edirdi.

Mədəniyyət və mənəviyyatın, əxlaq və dünyagörüşün insanın həqiqəti ilə qovuşması bəşəri varlıqda əsaslı çevriliş yaradır. Bunun nəticəsində insan iztirab və xəstəlikdən, nevroz və psixozların mənəngənəsindən azad olur. Ona sahib olan insan özünü necə varsa o cür də dərk edir. Bu da ona Allaha ucalmasına—ilahiləşməsinə şərait yaradır. Qeyd etdiyimiz məqamlar 650 illiyi dövlət səviyyəsində qeyd edilən Nəsimi yaradıcılığında qırmızı xətt kimi keçir. Belə bir deyim var: “Özünü dərk edənə heç Allah da lazım deyil”. Söhbət burada Allahın inkar edilmə-

sindən deyil, mənəviyyatın ən yüksək səviyyəsinə qalxmış insandan gedir.

Nəsiminin

*Məndə sığar iki cahən, mən bu
cahana sığmazam,
Gövhəri-laməkan mənəm,
kövni-məkəna sığmazam.*

qəzəlində də biz insana, dünyaya, eləcə də Allaha fərqli yanaşmanın şahidi oluruq. O fərqlilik bu gün də aktuallığını qoruyub saxlayır. Məsələ burasındadır ki, insan psixologiyasında əsasən, sağlam fikir hakimlik edir. Ona görə də o, ilk başlanğıcda adət etmədiyimiz, bizim üçün adi olmayan şeyləri qəbul etmir. Ona görə də çox zaman sağlam fikir, adi şüur dahiliyə qarşı durur, onu anlamır və buna görə də onun ideyalarını rədd edir. Ənənəvi psixologiyada da psixi fenomenlər haqqında fikirlər sağlam fikir əsasında formalaşmışdır. Sağlam fikir Mənin, o cümlədən ruhun mövcudluğunu empirik fakt hesab edir. Sağlam fikir xalis fizioqnomistdir. Ona görə də insanların böyük əksəriyyəti psixikanın şüur və bişüura bölünməsinə anlamaqda çətinlik çəkir. Onlara görə bir halda ki söhbət psixikadan gedir, mən onu bilməliyəm. Psixika ancaq mənə bəlli olan şüurlu, yəni mənim anladığım hadisələrin məcmusundan ibarət ola bilər. Bu Günəşin Yerin ətrafında fırlanmasına inanmaq kimi bir baxışdır.

Müasir dövr bütün bu proseslərə fərqli rakursdan yanaşmağa başladı. Dolayısı ilə əsrlər öncə deyilənləri elmi əsaslarla sübut etdi. Çağdaş dövr psixologiya elmi həmin məsələləri yeni prizmadan tədqiqata çəkdi. Eksperimental psixologiya insanın ruhi həyatı ilə bağlı bir çox məsələlərə bu gün də açar verə bilmir.

Psixologiyanın ülvü məqsədi, insan xoşbəxtliyidir. Bunu həyata keçirmək üçün insana xarakter tərbiyəsi aşılamaq lazımdı. Xarakter isə o zaman formalaşa bilər ki, insan özü öz xarakterinin formalaşmasında iştirak edə bilsin. Psixi varlığı, istək və arzuları haqqında mükəmməl biliyə malik ola bilsin. İnsan özü olmağı bacarmalıdır.

Ərşlə fərşü, kafü nun, məndə bulundu cümlə çün,

Kəs sözünü və əbsəm ol, şərhi bəyana sığmazam!

Şair ərş deyəndə göyləri, fərş deyəndə isə Yer kürəsini nəzərdə tuturdu. Quranın “Nuh” surəsində deyilir: “Sonra sizi yenə ora qaytaracaq və (qiyamət günü də dirildib oradan da) çıxardacaqdır. Allah yeri sizin üçün xali etdi (fərş kimi ayaqlarınızın altına döşədi) ki, onun geniş yollarında gəzəsiniz”.

Müasir dövr siyasi kataklizmlərin, iqtisadi böhranların, mənəvi dəyərlərin toqquşmasından yaranan deqradasiyanın tüğyan etdiyi epoxadır. İnsanlıq heç bir zaman indiki qədər problemin qlobal xarakter aldığı bir zamanla üz-

üzə qalmamışdır. Bu səbəbdən də çıxış yolu kimi bütün elmlərin, mədəniyyətlərin, incəsənətin, dinlərin əsas qayəsi insanlığı bu mənəvi burulğandan çıxarmaqdı. Dünənə qədər xəstəlik bədən və ruhi olmaq üzrə iki qismə bölünürdü; çoxları da elə fikirləşirdi ki, onlar tamamilə bir-birindən fərqli əsaslara malikdirlər. Bu gün isə biz görürük ki, xəstəliklər ruhi pozuntuların cismani ifadəsindən başqa bir şey deyildir. Demək olar ki, bütün xəstəliklər psixosomatik xarakter daşıyır. Freyd nevrozu – Mən və İD arasında konflikt kimi qeyd edirdi.

Lakin Mən ancaq bişüur tərəfindən deyil, həm də xarici aləm–Super Mən tərəfindən sıxışdırılır. Bu təzyiqlərin hər ikisi xəstəlik törədir; birinci halda buna nevroz, ikinci halda isə psixoz deyilir. Bu iki növ təzyiq mənbəyi gərginlik törədir, gərginlik də, öz növ-bəsində, xəstəlik törədir.

Əlbəttə, biz Nəsimini dünyaya da lazımınca təqdim edə bilməmişik. Nəsimi böyük humanist şairdir. O, insanı Allah mərtəbəsinə ucaldıb. Allahı isə insana doğma olacağı, insanın anlayacağı, duyacağı bir səviyyədə təqdim edir. Kiçik bir nümunəyə diqqət yetirək:

*Sirrimi adəmdə pünhan eylərəm,
Adəmi həm həqq, həm insan eylərəm.*

Bu dilemma bəşər yaranandan indiyə qədər davam edir. İnsan öz əzəli

mahiyyətinə qayıtmaq istəyir. Düzdü, əzəli mahiyyət nədən ibarətdi, bu haqda fikirlər də birmənalı deyil. İstər ictimai, istər humanitar, istərsə də dəqiq elmlərdə bununla bağlı fikir ayrılıqları mövcuddu. Həqiqət isə ondan ibarətdi ki, insan ölümlü varlıq olmasına baxmayaraq zaman keçdikcə mənən təmizlənməyə, ruhani varlığa can atır. Səhvlərini analiz edir, düzəldə biləcəyini düzəltməyə, düzəldə bilməyəcəyinin isə bağışlanmasına çalışır. Bunun üçün dinə və digər rituallara sığınır. Bütün bunlar insanın mahiyyətində ruhaniliyin üstün mövqə tutduğunu sübut edir. Psixologiya da ruh haqqında elmdir.

Latinlar deyərdilər; sözlər müalicə edir. Psixoterapiyanın tarixi və coğrafiyası sübut edir ki, bu hikmət sivil xalqların çoxunun ruhuna hakim kəsilmişdir. Qədim dövrlərdə ağır xəstələrin yanına filosofun, keşişin və ya mollaının dəvət olunması da sözün müalicəvi təsirindən çox geniş istifadə edildiyinə dəlalət edir.

*“Dünya duracaq yer deyil, ey can,
ondan səfər eylə”*

Və ya: *“Bu nə bərgüzidə candır
ki, gəzər bu can içində”*

Yaxud: *“Bu canı tərək edib keçdim
cahandan”*

Və hətta: *“Məkansız oldu Nəsimi,
məkanı yoxdur anın, Məkana sığmayan
ol biməkan məkanı nədə!”*

Yəni məkandan bilmərrə imtina və hər cür köçün, səfərin sonu. Təbii ki, burada qəribə, təəccüblü, gözlənilməz heç nə yoxdu. Çünki orta əsrlər müsəlman Şərfinin poeziya dünyası sufi ideyalarına ürcəh idi. Eyni bir yanaşmanı biz müasir dövrümüzdə də görürük. Nəsimi məkana həqiqət, reallıq, həyat məqsədi kimi baxır, bütün varlığı ilə məkansızlığa can atır və öz məkansızlığından az qala bir ayın yaradır, onu kulta çevirir. Məkansız olduğuna Nəsimi bir şair kimi yox, bir insan kimi inanır... və hətta bunun sübutuna çalışır. Şair “iki cahan” deyəndə şübhə yox ki, maddi və mənəvi aləmi nəzərdə tutur və istər maddi dünya, istərsə də axirət dünyası nə qədər böyük olsa da, Allahın heç bir dünyaya sığmayacağını vurğulayır.

Nəsimi bir sıra əsərlərində “siratül-müstəqim”lə, yəni Allahın qoyduğu hidayət yolu ilə yaşadığını, iblisə uymadığını nəzərə çatdırır:

*Xar içində bitən qönçə gülə minnət
eyləməm,
Ərəbi, fərisi bilməmə, dilə minnət
eyləməm.*

*Siratül-müstəqim üzrə izləyəyəm
Rahimi,
İblisin təlim etdiyi yola minnət
eyləməm.*

Pifaqor deyirdi ki, iki şey insanı Allaha oxşadır; cəmiyyətin xeyrinə yaşamaq və həqiqəti danışmaq. İlahiliyə bənzərliyin bu iki atributunun hər ikisini biz Nəsimidə görürük.

Düşünürəm ki, Nəsimi yaradıcılığı bundan sonra tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olacaq, irəli sürdüyü ideyalara müasir dövrümüzün prizmasından baxılacaq. Deyir, yeni, unudulmuş köhnədir. Elə Nəsimi kimi...

Ədəbiyyat:

1. İmadəddin Nəsimi – 650: metodik vəsait / Tərt. ed.L. Əhmədova; elmi red. K.Tahirov; red. A.Abdullayeva. Bakı, 2019. 57 səh.
2. Qəzənfər Paşayev, “Nəsimi haqqında araşdırmalar”, Bakı, “Qarabağ”, 2010, 168 səh.
3. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı, “Lider nəşriyyatı”, 2004, 336 səh.

НАСИМИ И СОВРЕМЕННОСТЬ

АБСТРАКТ

Эльнур Рустамов

Поэзия Насими отражает богатство внутренней семьи человека, его мировоззрение и способ отражения его трудностей. Поэтому работа Насими всегда была в центре внимания исследователей, работающих в различных областях. Таким образом, выдвинутые им идеи все еще проявляются в наше время, а многие вопросы до сих пор не решены. В своей работе Насими передает секретные сделки людям, миру и периоду, в котором он живет, отмечает этно-психологические проблемы и доказывает превосходство человека.

NASIMI AND MODERNITY

ABSTRACT

Elnur Rustamov

The richness of the human, their outlook on the world, and the way of their problems are reflected in Nasimi's poetry. Therefore, Nasimi's creativity has always been in the spotlight of researchers working in various fields. Thus, the ideas put forward by him are manifested even in our time, and many issues have not yet been resolved. Nasimi transmits secret transactions both to people, to the world and to the period in which he lives, records ethno psychological issues and proves the supremacy of man.

İMADƏDDİN NƏSİMİ YARADICILIĞINDA “MƏN” OBRAZI

Şəbnəm Əlizadə

BDU-nun psixologiya kafedrasının müəllimi

Zahid Xəlilov küçəsi - 23. indeks: AZ 1148

E-mail: elizadeh.shebnem@mail.ru

Açar sözlər: hürufilik, yaradıcılıq, psixoloji təhlil, “Mən” obrazı, Allah.

Ключевые слова: грамотность, креативность, психологический анализ, образ “я”, Бог.

Key words: literacy, creativity, psychological analysis, the image of “I”, God.

GİRİŞ

Orta əsr poeziyasının görkəmli nümayəndəsi İmadəddin Nəsimi yaradıcılığını araşdırarkən, bunu humanizm meyillərindən kənarında tədqiq etmək mümkün deyildir. Böyük şair İmadəddin Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində bədii-fəlsəfi şeirimizin özülünü qoymuş, bədii söz sənətimizi forma və məzmunca zənginləşdirmişdir. Onun ağıl-idrak haqqında olan şeirləri orta yüzilliklərin insanı haqqında yazılmış könül şərcilərindəndir. Nəsimi hürufiliyin tərəfdarı idi. Onun əsərlərində, ifadə etdiyi fikirlərində də bu fəlsəfi cərəyan hiss olunurdu. Hürufiliyin tarixinə nəzər salsaq, görürük ki, onun yaradıcısı Fəzlullah Nəiminin əsas istinadı Allahla təbiəti eyniləşdirmək olmuşdur. Onlar insanın Allahın simasında təzahür etdiyini qeyd edirdilər. Çünki insan Allaha bənzər şəkildə yaradılmışdır. Onlara görə, Allahı insanlaşdırmaqda məqsəd, insanlarda

peyğəmbərlik, ilahilik və müqəddəslik kimi keyfiyyətlərin formalaşdırılması olmuşdur. Hürufiliyə görə əgər sən ilahi bir varlıqsansa, onda öz varlığını Allahdan kənarında axtarmamalısən. Hürufiliyin əsas etiqadı aşağıdakı kimidir:

Allah-söz-kainat-insan.

Burada Allah-taalanın əzəli və əbədi bir varlıq kimi daim mövcud olduğu bildirilirdi. Hürufiliyin əsas düşüncələri aşağıdakı 4 başlıqda əks olunmuşdur:

1. İnsanın ən ülvi xoşbəxtliyini təmin edən, vəzifələrini bildirən, üstümüzdəki göyün və altımızdakı yerin, bir sözlə, hər şeyin mahiyyətini bildirən sirr elmi mövcuddur.

2. Bu sirlərin açarı Fəzlullahdır. Ondan sonra onun xələflərinə, onların vasitəsilə isə möminlərə bildirilmişdir.

3. İnsan əhsəni-təqvim olan varlıqdır. Buna görə də Tanrını təzahür et-

dirir. Mələklər də insana ehtiram göstərirlər. Şeytan bu mükəmməl varlıq qarşısında boyun əymədiyinə görə cənnətdən qovulmuşdur.

4. Quran və onun bildirildiyi dini ibadətlərdə sonsuz və dərin mənalar gizlidir [5, səh. 33–34].

Hürufiliyə görə onu qəbul edən, haqq yolunu tapan insan öz daxili aləmini dərk etmiş, öz “Mən”ini tapmış insan hesab edilirdi. Hürufilər hətta insan üzünü “Allah güzgüsü” sanırdı. Guya ki, Allahın özü insan üzündə görənəməkdir, insan üzündə Allah sözü yazılıb. Buna görə də, insana səcdə edilməlidir. İnsan üzündə görünən Fəzlin elə özüdür. Nəsimi əsərlərində insanı vurğulayırdı, onun əsas keyfiyyətləri kimi ləyaqətinə və qüdrətinə inamı əks etdirirdi. Nəsimi yaradıcılığının psixoloji təhlilini apararkən, burada onun əsas tutduğu yanaşmanı nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Şairin yaradıcılığında özünü göstərən əsas istiqamət hürifilikdir. Hürifiliyin tərənnümündə Allah və insan aşağıdakı kimi əks etdirilir:

Allah öz varlığını insanda təcəssüm etdirmişdir.

Yuxarıda qeyd edilən bu fikir bütün hürufilik tərəfdarlarının fikir və əməllərində və eləcə də Nəsiminin yaradıcılığında əsas yer tutmuşdur. Onun fikirlərinə görə, hürufiliyin əsas məqsədinə qovuşan insan, mətin iradəyə sahib olmalı, yaşadığı dövrdə

ona verilən əzab-əziyyətə dözməli, verilən sirri saxlamalı, hər hansı ideyasını həyata keçirməkdə möhkəm, səbrli, mübarizəaparan olmalıdır.

Şair öz dönməz iradəsini aşağıdakı misralarla ifadə etmişdir:

*Dəryai-mühit cusa gəldi,
Kövnülə məkan xuruşa gəldi,
Sirri əzəl oldu aşikara,
Arif necə eyləsin mürdara?* [3, səh.7]

O, bu sözlərlə ona qarşı çıxanlara fikrindən dönməyəcəyini ifadə etmişdir. Burada Nəsimi bütün dənizlərə, kainata aid olan sirlərin artıq aşkar olduğunu qeyd etmişdir. O, bu fikirlərini hürufiliyin nəznində ifadə edirdi. Özünü hər şeyi bilən insan kimi, yəni arif insan kimi təsəvvür edərək cahil insanları tənqid etmişdir.

Şairin “Sığmazam” şeiri onun yaradıcılığının zirvəsidir. Bu şeirdə iki cahan deyən Nəsimi insan varlığının əsası olan cisim və canı, maddi və mənəvi aləmi nəzərdə tuturdu. Şairə görə yersiz gövhər olan insan Allah kimi varlığa və yerə sığa bilməz. Habelə, iki dünyanın bir dünyaya sığması da məntiqə uyğun deyildir. İnsanın dünyaya sığan cismi, bədəni, sığmayan keyfiyyəti ağılı və xəyallarıdır. İnsan xəyalı Allah kimi məkan, yer məfhumu tanımır, hər yerdə mövcud ola bilər, məhdudiyət bilmir. Nəsimi yaradıcılığında insanı mütləqləşdirir, aşağıdakı nümunə buna sübutdur:

*Məndə sığar iki cahan, mən bu
cahana sığmazam,
Gövhəri-laməkan mənəm,
kövni-məkanə sığmazam.*

Şair burada iki cahanı, yəni maddi və mənəvi aləmi birləşdirmiş, öz “Mən”ini isə bu iki cahana sığmayan bir varlıq kimi əks etdirmişdir.

*Gənci-nihan mənəm mən uş,
eyni-əyan mənəm mən uş,
Gövhəri-kan mənəm mən uş,
bəhrəvü kanə sığmazam.*

Şair özünü gizli bir xəzinə kimi təqdim etmiş, dənizə və mövcud məkana öz varlığının sığılmaz olduğunu bildirmişdir.

Edilən təhlillərdən belə nəticəyə gəlinir ki, Nəsimi öz “Mən”ini daim yüksək tutmuş, öz varlığında cahanın varlığını əks etdirməyə çalışmışdır. Burada özünü maddi obyektlərə bənzətmə və müqayisə yolu ilə özünü yüksək qiymətləndirməsini vurğulamışdır.

Azərbaycanın Əməkdar elm xadimi, fəlsəfə elmləri doktoru, filosof, tədqiqatçı alim Quluzadə Zümrüd Nəsimi haqqında yazır: “Nəsimi yaradıcılığının mərkəzində lirik qəhrəmanın aşiq olduğu, onu yüksəldən, kamilləşdirən və öz nuruna qərq edən gözəl – Allah dayanır. İnsan üçün ən yüksək, ülvi duyğu həmin sevgilinin vüsəlinə yetişmək, ona qovuşmaq, onda əriyib yox olmaqdır.

Şair yazır ki, eşqi günah sayanların sözlərinə baxmayaraq, o bu yoldan çəkinməyəcək. Çünki yalnız bu yol insanı Tanrıya, həqiqətə çatdıra bilər.

Nəsiminin fikirlərindəki insan obrazı Allahla qarşı-qarşı qoyulmurdu. İnsanı Allahla birləşdirirdi.

İnsan–Allahdır, Allah–mənəm, Allah–sənsən, o yerdə ki, kamil insan vardır, Allah da ordadır. Allahı kamil insan mənəviyyatında axtarmaq lazımdır.

Beləcə, görülür ki, Nəsimi öz yaradıcılığında insanın kamil varlıq olduğunu ortaya qoymuşdur. Düzdür, bu fikir sonralar qərb ədəbiyyatında da geniş yayılmışdır. Amma, ilk öncə, bu fikrin şərq ədəbiyyatında İmadəddin Nəsimi tərəfindən istifadə olunması fikri tarixə bəllidir. Nəsimi insan mənimdə, onun daxilində Allahın var olduğuna inanan biri idi.

Kamil gözəllik və onun əsasında dayanan “Mən” obrazı Nəsimi yaradıcılığında əsas yeri tuturdu. O, xalqa çatdıra bildiyi mənəvi mirasla öz ölümsüzlüyünü qazanmışdır. Nəsimi insanı təsvir edərkən buradakı gözəlliyi təkcə xoş üz kimi deyildə, özünüdərk etmiş, özünütanımış kamil insanları izah edirdi. Şair öz fikirlərində gözəllik anlayışını Allahın camalında verirdi. “Mən” obrazı insanın özü haqqında olan bilikləridir. Nəsimi yaradıcılığında isə “Mən” obrazı Allahla eyniləşdirilir. O, Allahın varlığını

inkar etmirdi, sadəcə insanı Allah obrazında təsəvvür edirdi.

*Mən mülki-cahan, cahan mənəm
mən,
Mən həqqə məkan, məkan mənəm
mən,
Mən ərş ilə fərşü kafü nunəm,
Mən şərhi bəyan, bəyan mənəm
mən,
İnsanı bəşərsən, ey Nəsimi,
Həq der ki, haman, haman mənəm
mən.*

Şair yuxarıda qeyd edilmiş şeirində ifadə edir ki, öz varlığını cahanın varlığı kimi, mövcud məkan varlığı ilə eyniləşdirmişdir.

Nəsimi qeyd edirdi ki, kamil insanın ən gözəl xüsusiyyəti öz nəfsini yeməsidir. Öz nəfsini yenən insan gizli sirləri anlaya bilir. Gizli sirləri duymaq isə həqiqəti tapmaq deməkdir. Ən böyük həqiqət isə öz varlığındakı İlahinin qüvvəsini his etməkdir.

Şair insanın kamil keyfiyyətinin içərisində nəfsi öldürməyin onun mənəvi qəhrəmanlığı kimi qeyd edirdi.

*Ey həq əhli, yaqin imiş bu xəbər,
Kim, bilən nəfsinidir əhli-nəzər,
Nəfsini kim ki, bildi buldu həqi,
Nəfsini bilməyənlər oldu şaqi.*

Nəsiminin panteist yaşamasında Allah ilə insanın əlaqəsi açıq-aydın görülürdü. Orta əsrlərdə istər qərb, istərsə də şərq təhsilində və ədəbiyya-

tında dinin təsiri həmişə hiss olunurdu. Ümumiyyətlə, orta əsrlər dövrünü təhlil edərkən elmin və cəmiyyətin bu dövrdə inkişafının neqativ istiqaməti diqqətə çatdırılır. Bununla yanaşı, orta əsrlərdə sosial şərait, cəmiyyət, onun ideologiya və strukturu dəyişmişdir. Din və elmin qarşılıqlı təsirdən danışarkən onların bir-birinə həm müsbət, həm də mənfi təsirlərini göstərmək vacibdir. Bu dövrün tanınmış şərq və qərb ölkələrinin mütəfəkkirlərinin əsərlərində psixoloji biliklər əsasən ruh, bədən, nəfs və idrak haqqında biliklərlə məhdudlaşdırılmışdır. Bu biliklərin əsasında insanın şəxsiyyət kimi inkişafını səciyyələndirirdilər. Bu dövrdə kahinlər, mollalar, dini məktəblər tərəfindən qoyulan qadağalar, Allahın hər şeyin yaradıcısı olması və hərşeydən üstün olması, ona şəkk gətirilməsinin günah olması fikirləri hamı tərəfindən qəbul edilirdi. Bu fikirlər o dövrün yazılmış əsərlərində də öz əksini tapmışdır. Buna riayət olunmaması Allaha qarşı çıxmaq kimi qəbul edilirdi və ağır cəzalar tətbiq edilirdi. Buna görə də, Nəsimi öz dövründə həmişə ağır əzab-əziyyətlərə dözməli olmuşdur.

Filologiya üzrə elmlər doktoru, Rəhim Əliyev Nəsimi haqqında qeyd edir: Onun şeirləri birdaha göstərir ki, Nəsiminin poetik hünərinin əsasında şairin Allaha və onun qüdrətinə milsiz, səmimi iman və inamı olmuşdur.

Onun təfəkkürünü işıqlandıran və aydınlaşdıran bu inam, Allah sevgisi Nəsimi üçün hər şeydir.

Nəsimi sənəti bütövlükdə insan gözəlliyinə, insan qüdrətinə heyranlıqla dolu bir himn kimi səslənir. Amma bu gözəllik, qüdrət hissi yalnız öz kamilliyini tapmış insanlara xasdır.

Nəsimi hətta dərisi soyularkən belə ona ruhani tərəfindən verilən suala özünəməxsus şəkildə cavab vermişdir:

Ruhani: Sənki həqsən, bəs niyə rəngin saralar?

Nəsimi: Mən ədəbiyyat üfüqlərində doğan eşq günəşiyəm,

Günəş batanda saralar.

Şairin ruhani ilə olan dialoqundan görülür ki, o özünü həmişə, hətta ömrünün son anlarına qədər varlığını maddi varlıqlarla eyniləşdirmişdir. Onların tərənnümündə əks olunmasını göstərmişdir.

Nəsimi öz əsərlərində Allahın sevgisini bilmiş, insani sevgini bilmiş və özünü bəşər yaradanın məqamına yüksəldiyini qeyd etmişdir.

Tarixin şahid olduğu bir sıra dahilər kimi, Nəsimi haqqında da birmənalı mövqeyə sahib olmaq qeyri-mümkündür. Nəsiminin insan haqqındakı fikirləri çox yüksək idi.

Məhəbbət və gözəllik, ağıl və idrak nümunəsi olan Nəsimi poeziyası, türk xalqlarının ədəbiyyatında böyük əks-səda doğurmuşdur.

Nəsimi əsərlərindəki lirik və zərif üslub onu türk ədəbiyyat tarixində ilkin divan ustadlarından biri edir [6]. Nəsimi dünya poeziyasının ən kamil nümunələri sırasında diqqətəlayiq yer tutan əsərlərində daim insanın əzəmətini, insani məhəbbəti və şəxsiyyətin azadlığını tərənnüm etmişdir. Onun yaradıcılığına həmişə böyük önəm verilmişdir və bu diqqət hələ də davam etdirilir.

Bunun bariz nümunəsidir ki, ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Nəsiminin 600 illik yubileyi UNESCO-nun tədbirlər siyahısına salınmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Ə.Səfərli. İmadəddin Nəsimi. Bakı. Gənclik, 1991, s. 384
2. L.Əhmədova. İmadəddin Nəsimi-650. Azərbaycan Milli kitabxanası, 2019, s. 57
3. H.Araslı, T.Kərimli, M.A.Məhəmmədli. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərlər. I cild. Lider nəşriyyatı. Bakı, 2004, s. 336
4. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 39. Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı. Dr. Seadet Şihiyeva. Nesiminin milli mensubiyeti meselesi. Erzurum 2009, s. 459–482
5. Tarix və onun problemləri. Rafiz Manafov. İmadəddin Nəsimi fəlsəfəsi və Tanrı-insan münasibətində

**ОБРАЗ “Я” В ТВОРЧЕСТВЕ
ИМАДЕДДИНА НАСИМИ**

АБСТРАКТ

Шебнем Ализаде

Настоящая статья посвящена психологическому анализу самопознания в литературных произведениях выдающегося поэта Азербайджана Имададдина Насими. Насими был приверженцем хуруфизма. Главная концепция хуруфизма состоит в том, что человек является олицетворением Бога. И Насими всегда руководствовался в своих произведениях этим суждением, любовь к Богу ставил выше всего. Он отождествлял в своих произведениях образ “Я” с Богом. Поэт представлял совершенную человеческую красоту в облики Бога.

**THE IMAGE OF “ME” IN IMADEDDIN
NESIMI’S CREATIVITY
ABSTRACT**

Shabnam Alizade

This article is devoted to the psychological analysis of self-awareness in the literary works of the prominent Azerbaijani poet Imadeddin Nasimi. Nasimi was the supporter of hurufism. The basic concept of hurufism is that the man is the embodiment of God. Nasimi has always been guided by this idea in his works and has considered God’s love above all else. In his works, he identified the image of “I” with God. The poet described the beauty of a perfect man in the image of God.

İMADƏDDİN NƏSİMİ YARADICILIĞINDA BƏZİ PSIXOLOJİ MƏSƏLƏLƏR

Aytən Mütəllimzadə

BDU-nun Psixologiya kafedrasının müəllimi

Akademik Zahid Xəlilov-23

E-mail: ayten.mutellimzade@icloud.com

Açar sözlər: *İmadəddin Nəsimi, Sufizm, Hürufilik, panteizm, Quran, İncil, nəfs, kontent analiz, id, ego, super ego, narsissizm, özünüdərk*

Ключевые слова: *Имадеддин Насими, Суфизм, Хуруфизм, пантеизм, Коран, Библия, контент-анализ, нафс, ид, эго, супер эго, нарциссизм, самосознание*

Key words: *Imadeddin Nasimi, Sufism, Hurufism, pantheism, Quran, Bible, content analysis, nafs, id, ego, super ego, narcissism, self-awareness*

GİRİŞ

“...**B**ir gün bir şeyir sərrafı Əbdülrəhman Camidən soruşur ki, şeyir aləminin peyğəmbərləri kimlərdir. Əbdülrəhman Cami Cəlaləddin Ruminin, Sədi Şirazinin, Hafız Şirazinin adlarını çəkir. Şeyir sərrafı təəccüblənir və deyir: “Bəs Nəsimini niyə demədin?” Əbdülrəhman Cami isə “Sən məndən şeyir Allahını soruşmamışdın axı” deyərək cavab verir...[24]”

Seyid Əli Seyid Məhəmməd oğlu İmaməddin Nəsimi 14-cü əsrdə “Seyid Nəsimi” adı ilə tanınan mütəfəkkir, hürufi şairidir. Nəsimi 1369-cu ildə Şamaxıda anadan olub. Bəzi mənbələrə görə Təbriz, Bursa, Diyarbəkir, hətta Şirazda anadan olduğunu iddia edənlər vardır. Lakin dəqiqləşdirilmiş məlumatlara görə Nəsimi Şamaxıda dünyaya gəlib [8, s. 9].

Nəsimi Azərbaycan, fars və ərəb dillərini bilirdi və fəlsəfi qəzəllərini Azərbaycan dilində yazmışdır. O məntiq, astronomiya, riyaziyyat və dinlərin tarixini öyrənmiş, dövrünün bir sıra görkəmli alimlərindən təhsil almış və hürufilik təriqətinin əsasını qoyan Fəzlullah Nəiminin şagirdi olmuşdur.

Hürufiliyi (“hurufiyyə”–ərəb dilində mənası “hərf” deməkdir) Sufizm cərəyanının bir qolu, şəxsi kimi qeyd etmək olar. Sufizm təliminə görə insan övladı daima öz nəfsi ilə mübarizə aparmalı, onu tərbiyələndirməlidir. Yalnız nəfsini tərbiyələndirən insan kamilləşərək öz maddi varlığından, fani dünyadan uzaqlaşaraq, mənəvi olana yönəlir və həqiqəti bu zaman dərk etmiş olur. Burada əsas məqsəd dünyəvi zövqlərə boyun əyməmək və nəfsin qulu olmamaqdır.

Hürufiliyin əsasını panteizm (“pan” – “bütün”, “teos” – “tanrı” bütün kainatın tanrı olması düşüncəsi) fəlsəfi düşüncəsi təşkil edir. Hürufiliyə görə bütün kainatın əsası hərflərdir. Tanrı hərflərdə və səslərdə təzahür edir. Hürufilərə görə insan özü tanrıdır və ya insanlar Allahın bir hissəsidir. Tanrı öz adı olan “Allah”ı insanın üzündə hərflərlə əks eləyib. Burun ərəb hərfləri ilə “əlif” (ا), burun kənarları “lam” (ل), göz isə “he” (ه) hərfləridir və insanın üzündə “Allah” sözü əks olunub [15, s. 3].

Hürufiliyə görə Allah özünü yer üzündə iki formada əks eləyib:

- söz və hərf kimi (Quran buna aiddir);
- insan qismində.

Hürufilərə görə Quran “danışmayan kitab” (kitab əl-samit), insan isə “danışan kitab”-dır (kitab əl-natiq).

Hürufiliyin yaradıcısı Nəimi 1394-cü ildə edam edildikdən sonra Nəsimi müəlliminin hürufilik haqqındakı fikirlərini yaydığı üçün bir neçə dəfə zindana salınmışdır. Bəzi mənbələrdə Nəsimi təxəllüsünü müəlliminin təxəllüsünə uyğunlaşdıraraq götürdüyünü qeyd edirlər. Lakin adların mənalara baxanda tamamilə fərqli olduğunu görürük. Nəimi ərəb dilində “cənnətadami”, “cənnətməkan” deməkdir, Nəsimi isə “yel”, “səhər mehi” mənasını verir [23, s. 8]. Təxəllüslərin hərfi ahəngi bənzər olsada, mənalari

fərqli olduğu üçün Nəsiminin bu təxəllüsü sadəcə müəlliminin təxəllüsü ilə uyğun gəlsin deyər götürmədiyi bizə məlum olur.

Nəsiminin, panteist düşüncəsini nəzərə alsaq, Tanrının yansımalarının bütün kainat olduğunu düşünməsi, özünü bütün kainatı əhatə edən “meh” kimi görməsi tanrı ilə eyni səviyyədə olduğunu vurğulamağa çalışdığı anlamına gəlir.

Nəsimi də insanı Allaha bərabər tutmaqla onun varlığını və ya gücünü inkar etmir, əksinə Allahın qüdrətini göstərir. Yəni insan özünü dərk etməklə Allahı dərk edə bilər. İnsan kor-koranə Allahın varlığını qəbul edərsə, belə insan cahildir.

Quranda Bəqərə surəsinin 117-ci ayəsində qeyd edilib ki, Allah “Ol!” deyib və bütün kainat yaranıb (Əl-Bəqərə s., 117-ci a. O, (Allah) göyləri və yeri yoxdan yaradandır. Bir şeyin vücuda gəlməsi əmrini verəndə, ona yalnız “Ol!” deyər, dərhal olar.) Yəni Allahın bircə sözü ilə bütün kainat yaradılıb. Hürufiliyə görə bütün kainatın sxemi Allah>söz>insan sxemidir [15, s. 2]. Allahın gücü sözdən insana əks olunub. Yəni güc-qüdrət Allahdırsa, onun sözünün gücü ilə kainat, Adəm yaranıbsa, deməli, bütün insanlarda bu güc öz əksini tapır.

Quranın “kontent analiz” (məzmunun təhlili) üsulu ilə təhlili zamanı ən çox təkrarlanan 77 söz seçilib və

bu sözlərdən ilk üçü: Allah (ərəbcə: الله) sözü 2697 dəfə, demək (ərəbcə: ل آق) sözü 1617 dəfə, olmaq (ərəbcə: ن آك) 1356 dəfə təkrarlanıb [13, s. 2600]. İlk üç sözün hürufiliyin sxemi ilə uyğunluğunu görməmək mümkün deyil. Hürufiliyi təbliğ edənlər əlbəttə ki, müasir dövrdə elmi tədqiqat metodu olan “kontent analiz”dən istifadə etməmişdilər, onlar sadəcə Qurani diqqətlə oxumuş, dərindən mənimşəmiş və təhlil etmişdirlər.

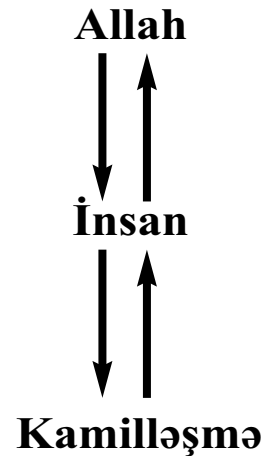
Əvvəla, insan kamilləşib özünün varlığının mahiyyətini anlamalıdır ki, öz simasında Allahu görsün və həqiqəti dərk etmiş olsun. İnsanın “fani” olandan “əbədi” olana istiqamətlənməsi üçün “maddi” olan cismində “mənəvi” olan İlahi qüvvənin fərquində olmalıdır.

Bildiyimiz kimi hürufilik sufizmin əsas müddəalarını özündə əks etdirən bir hissəsi kimi şəxələnməmişdir. Yəni hürufiliyin də təməlində olan məsələ “kamil insan” konsepsiyasıdır. Əslində “kamil insan” məsələsi yalnız sufizmdə deyildi, qədim hind və çin fəlsəfəsinə nəzər salanda da bu ideyanı görmək mümkündür.

Misal olaraq, çin fəlsəfəsində Daoizm təliminin əsas ana ideyası “Dao” (təbii yol) idi. Daoizmə görə insan dünyaya gələndən Daonu axtarır və onu kəşf edir. İnsanların həyatı, bütün təbiət təbii yol (Dao) ilə inkişaf edir.

Dao insanı kamilləşdirə biləcək qüvvədir, müəllimdir. Eynilə də Daonu

kəşf edən insan bitkin bilik qazanır və bununla da ali şəxsiyyətə məxsus atributlara malik olur [10, s. 2]. Sufizmə görə də insan tədricən özünü dərk etməklə həqiqəti dərk etməyə başlayır və bu dərk etmə yolunda ona Allahın seçdiyi insanlar kömək olur (sufilər, şeyxlər, müəllimlər və s.), bələdçilik edirlər. Sufi idrak yolunu seçən insan öz xilqətinin ilahi başlanğıcla əlaqəsini dərk edir. Bu yola qədəm qoyan sufi yaradılmışlar içərisində özünün kamil bir varlıq olduğunu artıq bilir və bu kamilliyin “mənbəyinə” can atır. Şəkil 1-də Daoizm və Sufizmin əsas sxemi verilmişdir. Yəni insan daima yaradını sorğulayır, araşdırır, “necə yaranmışam?”, “kim yaradıb?”, “nə üçün varam?” sualları ilə öz var olmasını təhlil edir. Ancaq kamil olan insan bu prosesin gedişatını anlaya bilər [10, s. 20-21].

Şəkil 1.

Qədim Yunan filosofu Aristotel “Ruh haqqında” traktatında ruhun bütün canlılarda (bitki, heyvan və insanlarda) olduğunu bildirmişdir [14, s. 64]. Aristotelə görə bitkilərdə bitki ruhu, heyvanlarda bitki və heyvan ruhu, insanlarda isə bitki, heyvan və insan ruhu vardır. Aristotelə görə bitki ruhu bütün canlılarda mövcuddur, canlılar aləminin təməli bitki ruhudur. Bitki ruhunun funksiyası böyüməni, inkişafı, nəsil yetişdirməni və qidalanmanı təmin etməkdir [14, s. 69].

Heyvan ruhu insan və heyvanlarda mövcuddur və bu ruh zövq almağı, görməyi, eşitməyi, ehtiraslanmağı, toxunmağı və başqa heyvani hissləri özündə ehtiva edir [14, s. 66].

Ruhun irrasional hissəsi istək və ehtirasdırsa, rasionallıq hissəsi düşüncədir (ağıl) [14, s. 128]. Bu yalnız insanlara məxsusdur və insan ruhu da adlandırmaq olar. İnsan ruhu ölümsüzdür, materiyaya bağlı deyil. İnsan ruhu iradə ilə idarə olunur və digər ruhlardan üstündür. Aristotel insanı “ağıl ilə mükafatlandırılan” varlıq adlandırır [14, s. 134]. Bu ruh bütün insanlarda var, lakin insan özü düşüncə səviyyəsini artırmaqla bu “mükafat”ın bəhrəsini görə bilər.

Nəsiminin də fəlsəfi düşüncəsinin əsasında “kamil insan” məsələsi dayanır. Yəni yalnız insan özünü və ətrafı dərk etmək iqtidarındadır, sadəcə bu “dərk etmə yolunda” maksimum bilik

əldə etmək, bu bilikləri təhlil və tənqid etmək lazımdır. Əks halda eyni bilik hər kəsə verilir, ancaq hər kəs kamillik zirvəsinə çatmır. Nəsiminin fikirlərini biraz da geniş formada açıb, psixoloji istiqamətdə təhlil edək.

Bildiyimiz kimi, insan fərd olaraq dünyaya gəlir. Bioloji varlıq kimi fərd insan nəslinin özünəməxsus ümumi, spesifik cəhətlərini özündə birləşdirən ayrıca nümayəndəsidir.

Fərd cəmiyyətdə müəyyən sosial keyfiyyətlərə yiyələnir və şəxsiyyətə çevrilir. Bu sosial keyfiyyətlərin əsasında təlim, tərbiyə, təhsil dayanır. Fərdin şəxsiyyət olaraq yetişməsi prosesi uzunmüddətli və ağırdır. Ümumilikdə şəxsiyyət kimdir? Və biz kimi şəxsiyyət adlandırırıq – məsələsini aydınlaşdıraraq.

Şəxsiyyətin əhatəli açıqlamasını Azərbaycan psixoloqu, şəxsiyyətə yeni baxış nəzəriyyəsi ilə şəxsiyyətin formalaşması və inkişafı haqqında yeni konseptual model yaratmış, professor Bəxtiyar Əliyevin qeyd etdiyi tərif ilə izah edək – şəxsiyyət bioloji, sosial və psixoloji münasibətləri inteqrasiya edərək fərdin özünəməxsus simasının yaranması prosesidir. Məhz bu iyerarxik münasibətlər sistemi inteqrativ bir keyfiyyət kimi şəxsiyyəti səciyyələndirir [2].

İnsan fərd olaraq dünyaya gəlir, sosial mühitdə, cəmiyyətdə “Mən”i formalaşır, “Mən” və “Qeyri-mən”i

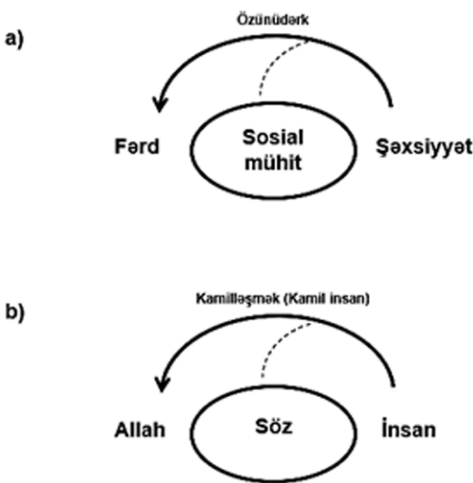
(mən olmayanı, digərlərini) ayırd edir, özünüdərək edir. Təxminən bu prosesin gedişatını izah etmək üçün belə bir sxem qura bilərik: bioloji (insan fərdi kimi dünyaya gəlmək) sosioloji (şəxsiyyət kimi formalaşmaq), psixoloji (özünüdərketmə, “Mən”in formalaşması, idrak proseslərinin inkişafı və s.). Bu prosesin gedişatı zəncirvaridir, bir-birindən aslıdır. Yəni dünyaya gələn bir fərdin psixoloji səviyyədə inkişafı, özünüdərketməsi sosial mühitdə formalaşandan sonra “aktivləşir”. Burada “açar” sosial mühitdir.

İndi isə hürufilikdəki kainatın sxemində yenidən nəzər salaq: Allah-söz-insan. Burada isə “açar” sözdür. Yəni indi hürufiliyin nə demək istədiyini daha dəqiq anlamış oluruq, “açar”, yəni əsas “sirr”. Hürufilik bütün “sirr”in sözlərdə olduğunu, Allahın da sözlərlə insanda təcəssüm (əks)

olunduğunu bildirir. Şəkil 2-dəki sxemlərə diqqətlə nəzər salaq. A sxemində fərddən şəxsiyyətə keçidin eyni insanın üzərində gedən proses olduğu təsvir olunub. İnsan sosiallaşır (buraya təhsil alması, sosial mövqeyi aiddir), özünü və dünyanı dərk edir. Bu prosesin gedişatını anlamaq üçün təhsil və dünyagörüşü vacibdir. Sanki insan özünü təhlil etmək üçün geri döner və bu inkişaf mərhələsinə bir də nəzər salır və o zaman anlayır bütün prosesi. Yəni özünü təhlil etməyə başlayanda prosesin gedişatını araşdırır, “mənbə”ni axtarır.

B sxemində isə Nəsiminin təbliğ etdiyi hürufiliyin mahiyyəti təsvir edilib. Cəhəlt insanın özünü, Allahı və dünyanı dərk etməsinə maneədir. Yalnız kamil insan bu yaradılış prosesini dərk edə bilər. Ona görə də “hərflərin elmi”ni (hürufiliyi) bilmək vacibdir. Yalnız kamilləşən insan Allahın bir parçası olduğunu anlaya bilər. Yəni **a sxemində** fərd və şəxsiyyət eyni insandırsa, **b sxemində** Allahın elə insanın özü olduğunu anlamaq olur. Nəsimi tam olaraq bunu izah etməyə çalışırdı. Yəni Allah insanları öz simasında yaradıb, yalnız kamil olan insan özünün “mənbəyini” axtarır və tapır.

Yəni Nəsiminin fəlsəfi fikirlərində Allah inkar edilmir, əksinə Allah, söz və insanın vəhdəti əks olunur. Necəki psixoloji inkişaf sosioloji və bioloji amillərdən aslıdır, əlaqəlidir, eynilə

Şəkil 2.

də insan da Allahdan və sözlərdən aslıdır (“Allah: Ol! – dedi və oldu”). Yəni burada bir həmahəng var. Nəsimi də kamil insanın bunu dərk etməli olduğunu bildirir. Yəni o “Ən-əl həqq” (mənəm Allah) deməklə Allahın varlığını isbat edir (yəni mən varamsa, mövcudamsa, mənə Allah yaradıbsa, mən bunu dərk edirəm və mən Allahın özüyəm. Allah olmasa, yaranmazdım mən olmazdım).

Hind fəlsəfəsində də özünüdərk emtəklə Allahı anlamaq, öz mahiyyətini anlamaq prosesi hürufilikdəki kimi təhlil edilmişdir. “Özünüdərk et” (Atman Vid-dhi) kəlamı hind fəlsəfəsinin də əsasını təşkil edir. Beləki, mütləqə (Allaha) doğru hərəkət insanın özündən başlayır. Mütləqin mahiyyəti, qüdrəti insanın özündə gizlədilib [10, s. 23].

Yenidən professor Bəxtiyar Əliyevin fikirlərinə nəzər salaq. Professor yazır ki, “Psixikanın yüksək səviyyəsi fərdin öz mədəni dünyasını yaratmaqla meydana gəlir, həmin dünyanı inikas etdirmək zərurətindən yaranır və öz növbəsində, mədəni və təbii aləmi yeni keyfiyyətdə dərk edərək dəyişməsinə səbəb olur. Beləliklə, insan üçün “dünyanın mənzərəsi” və “obrazı” yaranır. İnsanın “dünya obrazı”nı necə yaratmasından asılı olaraq onun öz “dünyasının obrazı” təşəkkül tapır. Bu iki obraz arasında əlaqə və asılılıq dialektik vəhdət təşkil edərək birləşmələrini şərtləndirir. [3, s. 9-10]”

İnsanın özü haqqındakı fikirləri, öz varlığının mahiyyətini anlaması dünyanı və Yaradanı anlamaqla sıx bağlıdır. Nəsiminin də insanı Allaha bərabər tutmasını bu şəkildə izah etmək olar. Nəsimi cahillik edib həqiqəti anlamadan sadəcə qeyri-şərtsiz Allaha inanmağa qarşı idi. Özünü “ruhani”, “şeyx” adlandıran, amma həqiqəti, Allahı, dünyanı və özünün mahiyyətini doğru-düzgün bilməyənləri qınayırdı və cahil adlandıırırdı.

1417-ci il Hələb şəhərində, şairin edamında onu “Allahsız”, “dinsiz” adlandıran ruhanilərdən biri deyir: “Nəsimi elə böyük kafirdir ki, onun qanı hara dəysə, o yeri kəşib atmaq lazımdır!”. Elə bu vaxt Nəsiminin bədənindən sıçrayan qan damcısı ruhaninin barmağına düşür. Ruhani qorxur, həyəcanlanır və deyirki: “Belə bir şey Quranda yazılmayıb, ötəri dedim”. Bu zaman Nəsimi gücünü toplayıb deyir [5, s. 8]:

*Zahidin bir barmağın kəssən, dönər,
həqdən qaçar,
Gör bu gerçək aşıqi sər-pa soyarlar
ağrımaz.*

*Zahidin bir barmağın kəssən,
dönüb haqdan qaçar,
Gör bu həqiqi aşıqi sarpa soyarlar,
heç ağrımaz.*

Düzdür, yuxarıda bəhs etdiyimiz edam səhnəsi pritçadır (müəllifin öz fikrini dolayısıyla, mətnaltı oxucuya

çatdırması). Çünki Nəsiminin edamı haqqında olan mənbələrdə dərisinin soyularaq öldürülməsi haqqında məlumat yoxdur.

Akademik Ziya Bünyadov Nəsiminin həyatı, öldürülməsi əmri haqqında geniş araşdırma aparır və məqaləsində belə yazır: "...Nəsimi Hələbin ədalət sarayında dustaq qalır. Onun işi ilə Sultan əl-Müəyyədi (Misir sultanı) tanış edirlər. Bundan sonra Nəsimi qala həbsxanasına aparılır. Sonra isə Sultan əl-Müəyyədin sərəncamı gəlir çatır ki, "Nəsimi öldürülüb dərisi soyulsun və yeddi gün Hələbdə car çəkilib əyan edilsin, sonra da cəsədi parça-parça edilsin.." [12]

Ehtimal olunur ki, "Ağrımaz" qəzəlini Nəsimi dustaq olduğu müddətdə yazıb. Burada özünü "ruhani" adlandıran şəxsin öz dediyi sözdən necə qorxaraq döndüyünü göstərməklə Nəsiminin fikirlərini ifadə etməyə çalışırlar, yəni sırf qorxduqları üçün həqiqəti axtarmayan, dərk etməyən insanlar özlərinə "həqq" deyir. Əsl haqqı deyən, doğru olan adamı isə edam edirlər.

*Məndə sığar iki cahan, mən bu
cahana sığmazam,
Gövhəri-laməkan mənəm,
kövünü məkana sığmazam.
Həm sədəfəm, həm inciyəm,
həşrü sirat əsinciyəm,
Bunca qumaşü rəxt ilə mən
bu dükana sığmazam.*

*Məndə sığar iki cahan, mən bu
cahana sığmazam,
Yersiz, yurdsuz cövhər mənəm,
heçbir məkana sığmazam.
Həm sədəfəm həm inciyəm,
siratdan keçiciyəm,
Bu qədər atlas parça ilə mən
bu dükana sığmazam.*

*Gənci-nihan mənəm mən uş,
eyni-əyan mənəm, mən uş,
Gövhəri-kan mənəm, mən uş,
bəhrəvü kana sığmazam.
Can ilə həm cahan mənəm,
dəhrilə həm zaman mənəm,
Gör bu lətifəyi ki, mən dəhrü
zamanə sığmazam.*

*Gizli xəzinə mənəm, göz önündə
olan da mən,
Maddənin cövhəri mənəm, dağa,
ummana sığmazam.
Can ilə cahan mənəm, dünya ilə
zaman mənəm,
Ama nə dünyaya, nə zamana
sığmazam.*

*Gərçi bu gün Nəsimiyəm,
haşimiyəm, qureysiyəm,
Məndən uludur ayətim, ayətə, şana
sığmazam. [5, s. 7-8]
Əslində bu gün nəsimiyəm,
haşimiyəm, qureysiyəm,
Bundan uludur ayətim; ayətə, şana
sığmazam.*

Yuxarıda Nəsiminin "Sığmazam" qəzəlindən bir neçə misrəni təhlil etmək üçün qeyd etdik. "Məndə sığar

iki cahən mən bu cahana sığmazam”, yəni burada iki cahən “fani dünya” və “ölümdən sonrakı həqiqi dünya” olaraq qeyd edilib. Əgər ki bunu Nəsimi öz dili ilə deyirsə, deməli, Nəsimini ateist şair olaraq dəyərləndirmək olmaz. Ölümdən sonrakı həyata inanır və Yaradanı qəbul etmiş olur.

Əgər Yaradanın dili ilə deyirsə, bu zaman Nəsiminin panteist düşüncə tərzini açıq aşkar məlum olur. Yəni o burada yaradandan, daha doğrusu, “yaradıcı qüvvə”dən bəhs edir. Nəsimiyə görə Allah kainatı yaradan qüvvədir, bütün kainatdır və öz yaratdığı kainata sığmayacaq qədər böyük, sərhədsizdir (“Yersiz, yurdsuz cövhər mənəm, heçbir məkana sığmazam”). İnsan da onun bir parçasıdır, deməli, böyük qüvvədir və bu dünyaya sığacaq qədər “kiçik” varlıq deyil, çünki o sonsuz, əbədi, böyük qüvvə olan Allahın bir hissəsidir.

“Həm sədəfəm həm inci yəm, siratdan keçici yəm, bu qədər atlas parça ilə mən bu dükanə sığmazam” – insan yaradanın təcəssümüdür, yəni insanın əsas məqsədi ilahi olana qovuşmasıdır, maddi olan önəmli deyil, mənəvi olaraq pak qalıb, siratdan (dinlərə görə cəhənnəmin üzərindən qurulan cənnətə aparan körpüdür, ancaq yaxşı əməlləri çox olan bu körpünü keçə bilir) keçib Yaradana qovuşmalıdır (yəni Allahın parçası olduğu üçün ona qovuşub “əriməlidir”).

“Gizli xəzinə mənəm, göz önündə olan da mən, maddənin cövhəri mənəm, dağa, ummana sığmazam” – Nəsimi bu misrada tanrının insanın üzündə əks olunmasını ifadə etməyə çalışıb. Yəni həm gizlidir, həm də göz önündədir (insan olaraq). Göz önündə olanı dərk etməklə gizli olanı görmək mümkün ola bilər.

“Gərçi, bu gün Nəsimiyəm, haşimiyəm, qureyşiyəm, məndən uludur ayətım, ayətə, şana sığmazam”. Qureyş İslam peyğəmbəri Məhəmmədin mənsub olduğu ərəb qəbiləsidir. Eyni zamanda İslamı qəbul etməyib müsəlmanlarla mübarizə aparıblar [25]. Nəsimi burada izah etməyə çalışır ki, Yaradan indi Nəsimi, bundan əvvəl peyğəmbər və ya kafir qismində təcəssüm edib. Yəni Yaradan hər daim var olub, mövcuddur və əbədidir. İnsan Yaradana inanarsa, kamillik zirvəsinə ucalar, ona qovuşar, inanmazsa, kafir olar və cahil ölür. Hər kim olur olsun Allah önün özündə əks edilib, dərk etmək artıq insanın özünün bacaracağı işdir.

Bəzi mənbələrə görə sovet dönmində Nəsimini ateist şair kimi qələmə verməyə çalışırdılar. Hətta “Sığmazam” qəzəlində ki, “Məndə sığar iki cahən” ifadəsini “Məndə sığar ikən cahən” olaraq dəyişdirməyə çalışırdılar. Bunun səbəbi isə Nəsiminin “iki cahən” qəbul etdiyini təkzib etmək idi.

Şairin dinsiz olaraq qələmə verilməsinin əsas səbəblərindən biri sovet hakimiyyəti dövründə İslam dinini hər-

tərəfli sıxışdırılaraq, dinsizlik səviy-
yəsinə endirilmiş olmasıdır [4, s. 11–12].

Nə hürufilik, nə də Nəsimi dini
atributlardan üz çevirməyib, əksinə
Qurandan istinadlar edilib.

*Bulmuşam həqqi, ənalhəq
söylərəm,
Həq mənəm, həq məndədir,
həq söylərəm. [6, s. 289]
Həqiqəti tapmışam, mən Allaham
söylərəm,
Haqq mənəm, haqq məndədir,
haqq söylərəm.*

Nəsimi “Bulmuşam həqqi” de-
yəndə həqiqəti dərk etdiyini vurğu-
layırdı. Burada ikinci bənddəki “Həq
mənəm, həq məndədir, həq söylərəm”
ifadəsi Quranda Sad surəsindən gö-
türülüb (Sad s., 84-cü a. (Allah) buyur-
du: “Haqq məndəndir və mən haqq
danışanam”). Yəni həqiqəti dərk edib,
Allahın yansıması olduğunu anlamaqla
həqiqəti qəbullanmış, elan etmiş olur.

Nəsimi yaradıcılığında “Mənəm”
sözünün bu qədər çox işlədilməsi
“Allahlıq” iddiasında olması kimi
şərh edilir. Hürufi şairi olaraq Nəsimi
öz əsərlərində ilahi eşqdən, Allaha
olan sevgidən bəhs edir. Nəsiminin
özünü (insanı) bu qədər böyük görməsi
“narsisizm” (özünə vurğunluq, özünü
sevmək) kimi dəyərləndirilir.

Görkəmli Avstriyalı psixoloq və
psixiatr Ziqmund Freydə görə insan
fərdi dünyaya gələndə “birincili nar-

sisizm”ə qədəm qoyur və bu təbii hal-
dır (tələbatlarını təmin etmək–yemək,
içmək). Üç yaş dövründə “sağlam nar-
sisizm” yaranır – “Mən”in formalaş-
ması. Körpə böyüyür və xarici mühitlə
əlaqəsi genişlənir, “libido” (ehtiras,
istək, cinsi instinkt) xaricə yönəlir ki,
buda fallik (3–6 yaş dövrü) mərhələyə
təsadüf edir (Edip və Elektra kom-
pleksi–əks cins valideynə qarşı sevgi
yaranması). Lakin bəzən libido xaricə
deyil, daxilə yönəlir ki, Z.Freyd bunu
“ikincili narsisizm” adlandırır (ikincili
narsisizmin təməli fallik mərhələdə
qoyulur ancaq genital (12 yaşdan yuxarı
dövr) mərhələdə özünü büruzə verir).

Z.Freyd hesab edir ki, hər bir şəxs
bu narsisizm mərhələlərindən keçir,
amma ki hər bir insan ömrünün sonuna
qədər azda olsa, narsist olur. Misal
üçün, ananın və atanın öz uşaqlarını
həddindən artıq çox sevməsi, narsisizm
ilə əlaqəlidir. Yəni ki valideynlər uşaqlarına
özlərinin “uzantısı”, “davamı”
kimi yanaşırlar. Ona görə də hər zaman
öz uşaqlarının digər uşaqlardan üstün
olduğunu düşünürlər.

Valideynlər düşünür ki, xəstəlik,
ölüm onların uşaqlarında olmayacaq,
təbiətin və cəmiyyətin qanunları uşaqları
üçün təsirsiz olacaq, valideynlərin
xəyalını qurduqları kimi yaradılışın,
dünyanın mərkəzi onların “Uca, əziz
uşaqları” olacaq. Övladları valideynlərinin
həyata keçməyən arzularını reallaşdıracaq
kimi düşünür ata-analar

[19, s. 22-23]. Bu valideyn narsisizmidir ki, valideyn buna özünün yenedən “dünyaya gəlməsi” kimi baxır.

Nəsiminin özünü dünyanın mərkəzi kimi görməsi, Allahın yansıması olaraq dəyərləndirməsi, Z.Freydin “valideyn narsisizmi” haqqındakı fikirlərinə bənzəyir. Necəki valideynlər övladları üçün “ən yaxşısını” edirlərsə, “ən yaxşı” olmaları üçün çalışırlarsa, eynilə də Allah da ən yaxşı olaraq insanı yaratdı, insan “kamil varlıq”dır, insan dünyanın mərkəzidir, insan yaradılmışların “ən yaxşı”sıdır, “ən mükəmməli”dir, insan Allahın “davamı”dır. Nəsimi insanın üzünə aşıqdır, bu onun İlahi eşqindən yaranıb. Allaha olan sevgisi, özünü onun bir hissəsi, parçası olaraq görməsi, özünü bu qədər yüksək qiymətləndirməsi ilahi eşqin tərənnümüdür. Uşağın ən mükəmməl olması, çox əzizlənməsi onun valideyninin inkarı deyilsə, Nəsiminin də özünü ən yaxşı kimi görməsi Allahın inkar edilməsi kimi hesab etmək olmaz¹.

Belə ki, Nəsimi Allahın yaratdığı “ən yaxşı” kamil varlıq olan insan üçün cəhaləti, elmsizliyi günah kimi görürdü. Yəni Allah bizi mükəmməllik

üçün yaradıb, acizlik və “qul” olmaq üçün yox. Deməli Allahın sirrlərini anlamağın tək yolu elm və təhsil idi. Hər nə qədər dinsiz olaraq adlandırılsa da, Nəsimi dini fikirlərdən kənara çıxmamışdır.

Nəsimin əsas məqsədi insanları doğru yola yönəltmək, özlərini dərk etmələrinə kömək etmək idi. O insanın dəyərini, mahiyyətini anlatmağa çalışırdı. Nəsimiyə görə digər canlılardan fərqli olaraq ən mükəmməl, ali varlıq olaraq insanı yaratmaqla yaradan öz gücünü, mükəmməlliyini yansıdıb yer üzünə. Əsas odur ki, insan mükəmməlliyinin fərqiində olsun, nəfsinin qurbanı olmasın və yaradanla qovuşanadək onun yaratdığı kimi saf, təmiz qalsın. Nəsiminin tuyuqlarından (rübaiyə bənzər 4 misralıq şeir növü) birinə nəzər salaq:

*Ey özündən bixəbər qafil, oyan!
Həqdən olma yadü həm batil, oyan!
Olma fani aləmə mail, oyan!
Mərifətdən nəsnə qul hasil, oyan!*
[6, s. 293]

*Ey özündən bixəbər qafil, oyan!
Haqqa gəl, kim haqq deyil batil, oyan!
Fani aləmə meyl etmə oyan!
Hasil etdiyən nəsnə mərifət olsun, oyan!*

¹ İ.Nəsiminin əsərlərini [5,6] “kontent analiz” üsulu ilə təhlil etdik. 674 dəfə “Mən” sözü (“Mənəm” sözü ilə birgə), 404 dəfə “Nəsimi” sözü, 108 dəfə “Allah” sözü, 60 dəfə “İnsan” sözü və digər sözlər işlənmişdir. Ən çox “Mən” və “Nəsimi” sözünün təkrarlanması Nəsiminin “narsisistik” şəxsiyyət kimi dəyərləndirməyə əsas verə bilər. Sadəcə bunu destruktiv (dağıdıcı-mənfi) yox, konstruktiv (bərpaedici-müsbət) narsisizm kimi təhlil etməliyik. Z.Freyd necəki homoseksuallığı da narsisizmin fərqli forması kimi götürürdüsə [21], insanın öz cinsinə olan “sevgisi” kimi düşünürdüsə, bəlkə də, Nəsiminin də özünə vurğunluğu bir bəşər övladı olaraq digər insanlara və Allaha (bioloji fərd olaraq özü kimi bütün insanlara və Yaradana) istiqamətlənmişdir.

Nəsimiyə görə insan maddi aləmə meyil etməsi ilə haqqı, həqiqəti dərk edə bilməz, qəflət yuxusundan oyana bilməz. İnsan elm, mərifət qazanmaq yerinə fani dünyaya bağlanırsa, nəfsinin (ərəb dilində “nəfis” sözündən yaranıb, pis istəklər mənasını verir) qurbanı olursa, o heç vaxt haqqa yönələ bilmir. Özünü dərk edən və nəfsini tərbiyələndirən insan kamil insandır. Nəfs şeytani istəklərdir ki, insanı cəhalətə sövq edir.

*Fani cahana qalmadıq, əmmarə
nəfsə uymadıq,
Aldandılar, aldanmadıq dünyavü
məkrü alına. [6, s.63]*

*Fani cahana qalmadıq, nəfsin
əmrinə uymadıq,
Aldandılar, aldanmadıq dünyanın
məkrü hiyləsinə.*

Nəsimidə nəfs olaraq adlanan anlayış psixoloji ədəbiyyatlarda “İd” termini ilə açıqlanır. Birinci növbədə, şəxsiyyətin struktur modeli olan İd-Eqo-Super eqo haqqında məlumat verək.

Beləki, Z.Freyd şəxsiyyətin struktur modelini hazırlamışdı. Z.Freydin fikrinə görə şəxsiyyət “İd”, “Eqo” və “Super eqo” olaraq 3 qatdan təşkil olunub.

İd – insanın daxilində olan doyum-suz, heyvani hissələrdir ki, yalnız öz tələbatlarını ödəməyə, arzularını yerinə yetirməyə xidmət göstərir. İd şəxsi-

yətin gizli qalan hissəsidir, əsasən də tələbatlar ödənilməyəndə İd üzə çıxır (bəzən yuxuda simvollar şəklində). İd-ni başqalarının nə düşünməsi, onların nə istədiyi maraqlandırmır, İd yalnız özünə xidmət edir. Qısacası İd yalnız “həzz” prinsipinə əsasən fəaliyyət göstərir (Karl Yunq arxetiplərində (isveçrəli psixoloq) bunu “kölgə” adlandırmışdır).

İd reallıqla maraqlanmır, qərarın doğru və ya səhv olmasını sorğulamır, məntiqi açıqlamaları, ayıb, günah, qadağan kimi anlayışları qəbul etmir. Öz istədiyi kimi davranan, qadağaları heç sayan insanlarda İd üstündür.

Super eqo – tənqidedicidir, cəmiyyətin qəbul etdiyi qayda və normalara riayət etməyi təmin edir. Super eqonun əsas funksiyası qadağalar tətbiq etməkdir. Super eqo İd ilə zidiyyət təşkil edir. Super eqosu yüksək olan insanlar isə daha qatı, ciddi, tələbkar, qayda-qanunlara ciddi əməl edən emosional cəhətdən daha zəif olurlar.

Eqo – tənzimləyicidir. İd və Super eqo arasında qalır və şəxsin istəklərini, tələbatlarını cəmiyyətin tələblərinə uyğunlaşdırmağa çalışır. Yəni Eqonun əsas funksiyası İdin istəklərini sıxışdırmaq, super eqonun tələblərini yerinə yetirməkdir. Eqo İdin istəklərinin ona zərər verə biləcəyini anlayır. O İddən gələn arzuları dəyərləndirir, ölçüb-biçir, super eqonun qadağaları ilə qarşılaşdırır, ən uyğun olan formada

İdi və Super eqonu razı salır. Eqo əsasən “reallıq” prinsipi ilə fəaliyyət göstərir [20, s. 19-20].

İndi isə nəfs anlayışının təhlilinə baxaq, İd ilə nə kimi əlaqəsinin olduğunu müəyyənləşdirək.

Nəfs – insanın arzu və istəklərinin qaynağı olan yemək, içmək, ehtiras və s. hisslərin önəm daşdığı mexanizmdir. Nəfsin əsas meyili yalnız öz məmnuniyyəti barədə narahat olaraq, istəklərini həyata keçirməsidir [22, s. 23].

Bütün bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, İd insanın nəfsidir, İd üstünlük təşkil edirsə, həmin insan yalnız tələbatlarını ödəməyə çalışır, zövq almaq istəyir və hər şeyi yalnız öz istəklərinə uyğunlaşdırır.

Nəsimiyə görə nəfsin (İd) qurbanı olmaq, kamil insan olmağa mane olacaq. Onda belə alınır ki, əgər İd nəfsdirsə, onda Super eqo cəmiyyətin qadağaları, Eqo isə ağıl (zəka).

Zəka nəfsin əksinə olaraq, nəfsdən çəkindirici və məsləhətçidir, nəfsə uyğun hərəkətləri etməməyi tövsiyə edir və hansı hərəkətlərdən çəkinməyi məsləhət görür [19, s.81].

Deməli, əsas vacib olan Eqonun İd və Super eqo arasındakı tarazlığı qorumasıdır. Eqonu işi, Konfutsinin (Kon Fu Dzı – qədim Çin mütəfəkkiri) sözü ilə desək, “qızıl orta”nı saxlamaqdır.

*Ölmədən nəfsini öldür, arifi-rəbb
olasan,*

*Nəfkeyi-ruhülqüdsdən məhz
rühüllahı gör! [6, s.140]*

*Ölmədən nəfsini öldür, özünü dərk
edəsən,*

*Üfürən müqəddəs ruhdan məhz
rühüllahı görəsən!*

Nəsiminin kamil insan adlandırdığı qeyri-şərtsiz cəmiyyətin qadağalarını (Allahı sorğulamadan, həqiqəti anlamadan qəbul edən cəmiyyətin) qəbul etməyən, nəfsin qurbanı olmayan, yalnız öz ağıl ilə bütün prosesləri düzgün dərk edən insandır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz beytdə ikinci misrada “Nəfkeyi-ruhülqüdsdən məhz rühüllahı gör”ün açıqlaması belədir ki: Nəfkeyi-ruhülqüds deyərək İsa peyğəmbəri nəzərdə tutub, Rühüllah da İsa peyğəmbərə deyilir. Allah Adəmə “Ol!” deyib üfürmüş, öz nəfəsindən vermiş və Adəm yaranmışdır.

Allah İsa peyğəmbərədə xəstələrə şəfa vermək, ölümləri diriltmək üçün bu gücü vermişdir (İncil, Luka 8.25-9.3). Nəsimini ifadə etməyə çalışdığı da budurki, Allah İsanı da öz simasında yaratdı, ona öz qüdrətindən verdi. Nəsimi hürufiliyin təbliğ etdiyi “Allah insandır” ifadəsini dini aspektdə sübut etməyə çalışdı.

Nəsimi edam olunarkən belə “Dediklərimi sübut eləməsən, səni öldürə-

cəyik” deyilir, Nəsimi kəlimeyi şəhadət gətirir, haqqında olan ittihamları inkar edir [12].

650 ildir ki, Nəsiminin fikirləri, fəlsəfəsi araşdırılır və fərqli mülahizələr, yanaşmalar ortaya çıxır. Qədim dövrün fəlsəfi fikir tarixində insani münasibətlərin müxtəlif forma və xüsusiyyətləri barədə dolğun təsəvvür yaradılsa da, insanın gerçək həyatını və dini ənənəvi xüsusiyyətləri əks etdirilsə də, müasir elm onu olduğu kimi təsvir edə, canlandırma bilməz. Adolf Leo Oppenheymin (amerikalı şərqşünas) fikirlərinə haqq qazandıraraq deyə bilər ki, keçmiş dini mədəniyyətlər müasir insanların anlaya biləcəyi vəziyyətdə deyil [11, s. 167].

Nəsiminin poeziyası uzun illər tələsik və yanlış araşdırılmışdır, onu dinsiz, kafir, Allaha şərikin qoşan şəxs kimi ictimaiyyətə təqdim etmişlər [4, s. 12]. Əslində Nəsimini dinsiz adlandırmaqlarını anlamaq olar, çünki dinə görə insanın özünü Allaha şərikin tutması günahdır və belə insan kafirdir. Əslində Nəsimi Allahı inkar etmirdi, burada əsas problem onun özünü Allahla bir tutması idi. Əslində Nəsiminin humanist ideyası öz zamanəsində düzgün başa düşülməmişdir. İzahını verməyə çalışdığı fikir birmənalı şəkildə Allaha şərikin qoşmaq kimi qəbul edilmiş və qarşı çıxılmışdır.

Nəsimi insana böyük qiymət verirdi və hesab edirdi ki, insana da Allah

kimi dəyər verilməli və səcdə edilməlidir. Necə ki Allah Adəmi yaratdı və ona səcdə edilməsini buyurdusa, biz insanlar da bu dəyərə layiqlik (Əraf surəsi, 11-ci a. “Şübhəsiz, biz sizin ulu babanız Adəmi əvvəlcə xəmir mayası kimi Yer üzündəki torpaqlardan yaratdıq, sonra həmin maddəni siz insanların şəklinə surətlərə ayırdıq, sonra (ona ruh üfürəndən sonra) mələklərə dedik: “Adəmə səcdə edin”. Beləliklə, İblisdən başqa onların hamısı səcdə etdilər, o isə səcdə edənlərdən olmadı”). Təhlil edərkən görürük ki, Nəsimi fəlsəfəsinin təməl fikirləri müqəddəs kitablara (Quran, İncil, Tövrat, Zəbur) əsaslanır.

650 il bundan əvvəl dara çəkilən, edam edilən, dərisi soyulan, insana böyük qiymət verən Seyid İmadəddin Nəsimi hər zaman mərdlik timsalı kimi tanınır. Nəsimi daha çox əxlaqi, fəlsəfi, dini, ictimai və siyasi mövzularda əsərlər yazmışdır. Bədii yaradıcılığında dövründə açıq aşkar deyilməsi qorxulu, təhlükəli olan məsələlərə toxunmuşdur. O əsərlərində insanın kainatdakı yerini və dəyərini açıqlamağa çalışmışdır.

Nəticə

Nəsimi özündən sonra zəngin irs, böyük miras qoyub getmişdir. Nəsimidən əvvəl bir neçə şair ana dilində qəzəl yazmasına baxmayaraq, Nəsimi daha çox bəyənilmiş, rəğbətəndirilmiş

mişdir. Hürufiliyin banisi Nəimi olmasına baxmayaraq, hürufilik deyər-kən belə ağla gələn ilk olaraq Nəsimi olur. Nəsiminin vəfatından sonra onun tərəfdarları daha da çoxalır.

Nəsimi ana dilində yazdığı fəlsəfi qəzəllər ilə Azərbaycanın klassik poeziyasını zənginləşdirmişdir. O insana verdiyi dəyəri, humanist ideyaları, mütərəqqi fikirləri bədii üslubda peşəkarcasına ifadə etmişdir.

Nəsiminin əsərləri daha çox ədəbi, dini, fəlsəfi istiqamətdə təhlil edilmişdir. Nəsimi yaradıcılığının psixoloji təhlilinə dair mənbələr azdır, demək olarki, yox dərəcəsindədir. “Nəsimi fəlsəfəsi” olaraq geniş araşdırmalar aparılmış, fərqli istiqamətlərdə tədqiq edilmişdir. “Nəsimi psixologiyası” məsələsinə isə səthi yanaşılmışdır. Nəsimi yaradıcılığı dünyanı, Allahı və insanı anlamağa, dərk etməyə yönələn əsas təməl fəlsəfi fikirlərlə yanaşı, insanı, insan psixologiyasını, insan-cəmiyyət münasibətlərini açan psixoloji fikirlərlə də zəngindir.

Bir sıra psixoloji fenomenlərlə zəngin Nəsimi əsərlərinin hər bir misrası tək-tək təhlil edilərsə, geniş, çoxcildli elmi əsərlər yazmaq olar. Məqaləmizdə bir neçə qəzəl, rübyai və tuyuqlarından misal gətirərək, ümumi şəkildə Nəsimi yaradıcılığındakı əsas fikirlərin psixoloji istiqamətdə təhlilinə yer verdik.

Ədəbiyyat:

1. Babayev Y.M. Təriqət ədəbiyyatı: Sufizm, hürufizm. Bakı, 2007, 204 s.
2. Əliyev B.H. Şəxsiyyət probeminə yeni baxış. Bakı, 1999
3. Əliyev B.H. Şəxsiyyətin özünügerçəkləşdirməsində özünüdərkətmənin rolu. // Psixologiya jurnalı. Bakı, 2007, №1, s. 3-14
4. Həsənoğlu Ə. Nəsimi Ənəlhəqin kökləri. Bakı, 2005, 100 s.
5. İmaməddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı, 2004, 345 s.
6. İmaməddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. Bakı, 2004, 376 s.
7. Məmmədov Z.C. Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi. Bakı, 2006, 328 s.
8. Nemətzadə S.Ə. İmadəddin Nəsiminin dünyagörüşü fəlsəfə tarixinin tədqiqat obyektinə kimi. Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiya. Bakı, 2010, 122 s.
9. Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə tərcümə və şərh. (Ərəbcədən tərcümənin və şərhlərin müəllifi: Ayətullah Mirzə Əli Meşkini Ərdəbili. Azərbaycan dilinə tərcümə edənlər: Ağabala Mehdiyev Dürdanə Cəfərli)
10. Şəkixanova M. Sufizm fəlsəfəsinin “Kamil insan” konsepsiyası. Fəlsəfə üzrə elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 2006, 154 s.
11. Vəliyev İ.Ö. Bədii ədəbiyyatda və təsviri sənətdə insan konsepsiyası.

- siyası. Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiya. Bakı, 1998, 350 s.
12. Nuri E. Akademik Ziya Bünyadovun fərziyyəsi: “Nəsimini diridiri soymayıblar”. // (“Azərbaycan şərqşünaslığı” jurnalı. №1, Bakı, 2009.)
13. Korkmaz A. Kuran Metni Üzerine Bazı İçerik Analizi Örnekleri. // İnsan ve toplum bilimleri araştırmaları dergisi, № 8. Konya, 2016, s. 2590-2612
14. Аристотель. О душе. (Перевод и примечания П.С.Попова). Москва, 1937
15. Бабаев Я.М. Хуруфизм и его влияние на азербайджанскую литературу // Молодой ученый. №3. М. 2009, с. 100-1004
16. Бертельс Е.Э. Избранные труды. (Том 1, 2, 3, 4, 5) Абдуррахман Джамии и его дружба с Навои. Том 3. Москва. 1948, 528 с.
17. Библия. Синодальный перевод. 1998
18. Мекерова М.Д. Суфизм как мистико-аскетическое течение в мусульманской культуре (автореферат). Ставрополь, 2005, 209 с.
19. Фрейджер Р., Фейдимен Д. Религиозные теории личности. Йога. Дзэн. Суфизм. Теософские направления. СПб.: 2007, 222 с.
20. Freud S. The Ego and the Id. New York, 1962, 100 p.
21. Freud S. On Narcissism: An Introduction. (translated by Baines C.M) 1925, 33 p.
22. Javad N. The Psychology of Sufism (Del Wa Nafs). London, 1992, 176 p.
23. <http://anl.az/el/emb/inesimi.pdf>
24. <https://mod.gov.az/az/pre/25664.html>
25. <https://en.wikipedia.org/wiki/Quraysh>

НЕКОТОРЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ В ТВОРЧЕСТВЕ ИМАДЕДДИНА НАСИМИ

АБСТРАКТ

Айтен Муталлимзаде

Когда мы исследуем творчество великого азербайджанского поэта Имаддаддина Насими, мы видим, что его творчество богато психологическими мыслями. Нельзя игнорировать гуманистический подход к людям, то значение, которое оно придает образованию и воспитанию. Насими коснулась самосознания, воли (сила воли, смелости), нафс (то есть в психологической литературе ид) и других вопросах в своих исследованиях. Он искусно сформулировал роль образования и самообразования в формировании человека как личности, которая приносит пользу обществу и человечеству.

SOME PSYCHOLOGICAL CONCEPTS IN IMADADDIN NASIMI'S CREATION

ABSTRACT

Ayten Mutallimzade

When we explore the work of the great Azerbaijani poet Imaddin Nasimi, we see that his work is rich in psychological thoughts. One cannot ignore the humanistic approach to people, the importance that it attaches to education and upbringing. Nasimi touched on self-awareness, will (willpower, courage), nafs (that is, in the psychological literature id) and other issues in his research. He skillfully formulated the role of education and self-education in the formation of a person as a person who benefits society and humanity.

AZƏRBAYCANDA FƏLSƏFİ-PSIXOLOJİ FİKRİN FORMALAŞMASINDA NƏSİMİNİN ROLU

Gültəkin İsmayılova

AMEA-nın Fəlsəfə institutunun

Sosial psixologiya şöbəsinin kiçik elmi işçisi

AZ1073, Bakı ş, H.Cavid pr., 115

E-mail: gulya.alibekova@rambler.ru

Açar sözlər: *mənəvi-bədii meyarlar, milli irs, fəlsəfi poeziya, hürufilik ideyaları*

Ключевые слова: *духовно-художественные критерии, национальное наследие, философская поэзия, идеи хурufизма*

Key words: *moral and artistic criteria, national heritage, philosophical poetry, ideas of hurufism*

Sərqin poetik və fəlsəfi fikrinin titanı böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi – Azərbaycan dilində yeni fəlsəfi poeziyanın banisi kimi dünya ədəbiyyatı tarixinə daxil olmuşdur. Nəsimi fenomeni, ilk növbədə, ədəbiyyat tarixində ilk dəfə Azərbaycan ədəbi dilinin əsasını qoyaraq həqiqi poeziyanın şedevrlərini Azərbaycan dilində yaratmasındadır. Nəsiminin təxəllüsü ilə Azərbaycan poeziyasının misilsiz səhifələrini yaradan Seyid əli İmadəddin Seyid Məhəmməd oğlu 1369-cu ildə orta əsr Azərbaycanının ən böyük siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzlərindən biri olmuş Şirvanşahların paytaxtı Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur. Hələ XII əsrdə Şamaxıda Əfzələddin Xaqani Şirvani, Fələki Şirvani və Zülfüqar Şirvani kimi söz ustaları yaşayıb

yaratmışlar. 1926-cı ildə Nəsiminin “divan” ını Bakıda nəşr edən istedadlı ədəbiyyat tədqiqatçısı Salman Mümtaz qeyd edir: “Nəsiminin atası Seyid Məhəmməd dövrünün ən savadlı və tainlanmış insanlarından biri olmuşdur. Şamaxıdakı Şahəndan qəbiristanlığı Nəsiminin qardaşı, orada dəfn olunmuş şair Şahandanın adı ilə əlaqələndirilir”. Nəsimi ensiklopedik təhsilli, müasir elmləri – riyaziyyat, astronomiya, fəlsəfə, məntiq və ilahiyyat elmlərini dərinlən öyrənmiş bir insan idi. O, Azərbaycan, İran və Qədim Yunanistanın klassik ədəbiyyatı ilə yaxşı tanış idi. Şair öz doğma Azərbaycan dili ilə yanaşı, fars və ərəb dilini də mükəmməl bilib və onun üç dildə yaratdığı əsərlər də bundan xəbər verir. Əsl böyük rəssam kimi, Nəsimi tək cə Azərbaycan ədəbiyyatının deyil,

yaxın və Orta Şərqi digər xalqlarının da ən yaxşı ənənələrini yaradıcı şəkildə mənimsəyərək, keyfiyyətə yeni poeziya yaratmışdır.[1]

Nəsimi, ədəbiyyat tariximizi “Cavidan – namə”, “Nov-namə” kimi mənəvi xəzinələrlə zənginləşdirən Hürufizmin banisi Fəzlullah Nəimi ideyalarının parlaq davamçısı və təbliğatçısı idi. Nəsimi milli poeziyanın qurucularından biri, mütərəqqi fikirlərini bədii dil ilə ifadə edə bilən güclü mütəfəkkir kimi tanınıb. Gənc yaşlarından hürufizmin mahiyyətini və məqsədini dərinlən mənimsəmiş və müəllimi Nəimi adı ilə həmahəng olan Nəsimi təxəllüsünü seçmişdir. hürufizm ideyalarının təbliği üçün “Allahsız”, “kafir” elan edilərək dəfələrlə həbs edilən Nəsimi çox mürəkkəb, çətin və ziddiyyətli bir həyat yaşamışdır. Onun dövründə hürufilik mütərəqqi ideya, əqidə və dünyagörüşü kimi geniş yayılmışdır. Bu təlimin əsasını insana yeni münasibət təşkil edirdi. O, öz kökləri ilə xalqımızın ruhu, ictimai-siyasi baxışları və həyatı ilə ayrılmaz surətdə bağlı olmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatının unikallığı ondan ibarətdir ki, ərəb, fars və türk dillərində yaradılmışdır. Bu, qədim zamanlardan bir milli xarakterin açıqlığı, digər dillərin, mədəniyyətlərin qavranılması, onun ünsiyyətliliyinin sübutu kimi qəbul edilə bilər. Nəsiminin mənəvi-bədii meyarlar və ümum-

dünya ədəbiyyatı səviyyəsində milli dilinin inkişafında nailiyyətləri xüsusi diqqətə layiq görülmüşdür. O, yüksək humanist ideyaları tərənnüm edərək, onları yeni ziddiyyətli ictimai-siyasi şəraitdə bədii ədəbiyyatın aparıcı motivinə çevirmişdir. Nəsimi xalq dilini və folkloru çox gözəl bilirdi. Xalq nitqinə xas olan Atalar Sözləri və məsəllər, tutumlu metaforik ifadələr onun Azərbaycan dilində yazılmış məhəbbət və fəlsəfi qəzəllərinə mirvari kimi səpələnmişdir. Şairin lirik qəzəlləri poetik dilin gözəlliyi, düşüncənin gözənlilməz dönüşləri, duyğuların reallığı ilə seçilir. [7]

Qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə insan amili, onun həyat tərzini və fəaliyyəti bilavasitə insanın fiziki inkişafı və sağlamlığı səviyyəsinə əsaslanır. Fiziki hazırlıq, cismani yetkinlik və sağlamlıq problemi haqqında düşüncələr Nəsiminin bütün yaradıcılığında qırmızı xətlə keçirdi. O qeyd edirdi ki, Vətəni, onun ərazisinin bütövlüyünü layiqincə qorumaq, habelə istismarla, ədalətsizliklə son dərəcədə güclü mübarizə aparmaq üçün Vətən övladları mütləq cəsur, güclü və möhkəm insanlar olmalıdırlar. Onun fikrincə, fiziki cəhətdən hazırlıqlı, düşmənlərlə vuruşlarda ləyaqətlə mübarizə apara bilən insanların tərbiyəsi həmişə ən mühüm vəzifə kimi diqqət mərkəzində olmalıdır.

Hüruflər öz təlimlərini təkcə “oyanış yeri” adlandırdıqları Azərbaycanda deyil, həm də Yaxın Şərqdə, Orta Asiyada təbliğ edirdilər. Nəsiminin hüruflilik ideyaları Türkiyə, İraq, Suriya və digər ərəb ölkələrində yayılırdı. Məzmunca fəlsəfi olan təlim humanist dünya anlayışını dini-mistik formada əks etdirməklə yanaşı, qismən siyasi xarakter də daşıyırdı. Nəsimi sufilərdən öz fəal insansevərliyi, üsyançı şair olması ilə fərqlənirdi. Lakin şair öz yaradıcılığında yalnız bədii cəhətdən qalib gəlmiş hüruflilik cəhətlərindən istifadə etmişdir. [6]

Tədqiqatçılar Nəsiminin ən böyük yaradıcılıq cəhətini, XIV əsrin ikinci yarısında fars dilinin bölgədə hakim olduğu dövrlərdə, doğma Azərbaycan dilini işlətməsini hesab edirlər. O, yüksək erudisiya və parlaq istedad sahibi kimi Azərbaycan poeziyasına və bütün türkdilli xalqların ədəbiyyatına yeni istiqamət vermişdir. Nəsimi qəzəlləri, qəsidələri və rübailəri ərüz poetik formasının əsas ölçülərində, yəni öz dövrünün bütün poetik formalarında, qədim Azərbaycan sözlərindən istifadə edərək yazmışdır. Ona görə də onun əsərləri Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında şairin rolu baxımından ən zəngin və nüfuzlu mənbə hesab olunur. Nəsimi dil palitrasını zənginləşdirmək üçün atalar sözlərindən, məsəllərdən, deyim və danışıq nitqində olan frazeoloji

ifadələrdən və folklorundan istifadə etmişdir.[2]

Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafının ilkin mərhələsində şair və alimlər, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, fars, ərəb, azərbaycan dilində də yazmışlar. Elmi, fəlsəfi və dini anlayışları ifadə etmək üçün əsasən ərəb sözlərindən istifadə edilmişdir. Azərbaycan dilində yazan şairlər farsdilli Nizami, Xaqanınin yaratdıqları əsərlərinə müraciət edirdilər. Buna görə də bəzi ərəbizmlər və farsizmlər yazılı Azərbaycan ədəbi dilinə köçürülmüşlər. Tədqiqatçıların qeyd etdikləri kimi, Nəsiminin azərbaycanca yazılmış poetik şeir formalarının kamilliyi, fikir dərinliyi, dilin lakonizmi və zənginliyi qədim dil ənənələrindən xəbər verir. Nəsimi bu ənənələri davam etdirərək klassik poetik dilin təməlini qoydu və öz yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yeni mərhələ açdı.

Nəsimi də sələfləri və müasirləri kimi, orta əsrlərin pedaqoji fikrinin inkişafının parlaq səhifələrini yazmaqla onu xeyli irəli aparmışdır. Nəsimi şeirlərində ayrı-ayrı idman növlərinin konkret adlarını çəkmiş və onları parlaq bədii formalar kimi qiymətləndirmişdir. Onların arasında o, xüsusilə üzgüçülüğü vurğulamışdı, çünki ölkəmiz çaylar və göllər ilə doludur. Onun fikrincə, üzgüçünün siması şəfəq kimi işıq saçır. Dahi şairin yaradıcılığı ilə tanışlıq bir daha onu göstərir ki,

o, dəfələrlə bədən tərbiyəsinin əsas formalarına müraciət edərək poeziyanın yüksək nümunələrini yaratmaq üçün onların vasitələrindən istifadə etmişdir. Şairin əsərlərində idmanın bəzi növləri ilə yanaşı, tez-tez milli oyunların yüksək fiziki hazırlıq, çeviklik və igidlik tələb edən atçılıq (çovqan) oyunu kimi forması da xatırlanır.[3]

Nəsiminin tez-tez çovqan oyunu haqqında danışması heç də təsadüfi deyildi. Məsələ bundadır ki, böyük şairin yaşadığı orta əsr Azərbaycan mühiti gənclərdən təkidlə yüksək fiziki hazırlıq, mənəvi-iradi keyfiyyət və ciddi nizam-intizam tələb edirdi. Çovqan oyunu bu keyfiyyətlərin inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu baxımdan şairin idmanın bu növünə tez-tez müraciət etməsi olduqca təbii. Nəsiminin yaşadığı tarixi şəraitdə cəsur və döyüşçü güləşçiləri hazırlamaq məqsədilə çovqan idman oyunlarının digər növləri arasında önəmli yer tutmuşdur. Buna görə də o, bədii vasitələrdən məharətlə istifadə edərək, bir çox şeirlərində tez-tez çovqan oyununu tərənnüm edirdi.

Böyük şair insanın tərbiyəsi üçün fiziki əməyin və fiziki tapşırıqların böyük əhəmiyyətini nəinki vurğulamış, eyni zamanda onların icrasında yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının zəruriliyini qeyd etmişdir. Bundan

başqa, o, hər bir fərdin fiziki imkanlarından, onun orqanizminin potensialından, həmçinin real fiziki durumundan çıxış etməyi zəruri hesab edirdi. Nəsimi təbiətin “dörd iqlim mövsümü”nü insanın yaş imkanlarına bənzədirdi və qeyd etmişdi ki, onların hər birində özünəməxsus əhvali-ruhiyyə hökm sürür, hər yaş dövründə də insanın özünəməxsus əhvali-ruhiyyəsi və xüsusiyyətləri vardır. Ona görə də o, insanlara yaş dövrlərinə uyğun olaraq öz bədəninin sağlamlığının qayğısına qalması məsləhət görürdü.[5]

Nəsimi etiraf edir ki, hürufilik ideyaları onu maarifləndirib. Onun fikrincə, oddan, havadan (küləkdən), sudan və torpaqdan yaranmış bu dünya şahmat və nərd kitabına və oyununa bənzəyir. Bununla da böyük şair demək istəyirdi ki, insanın həyatı üçün lazım olan bütün nemətlər o biri dünyada deyil, dinin xidmətçilərinin iddia etdiyi kimi, indiki real dünyada da mövcuddur. Şairin özü yüksək əqli, fiziki və mənəvi sağlamlığa malik idi və bu, öz təzahürünü şeir və əsərlərdə tapırdı. Nəsimi öz həyatında uzun səyahətlərə və gəzintilərə geniş yer ayırırdı. Onun yüksək fiziki göstəriciləri hətta müasir atletlərin bacarıq və qabiliyyəti ilə müqayisə edilə bilər. Vurğulamaq lazımdır ki, bədən tərbiyəsi, sağlamlığı sayəsində Nəsimi dünyanın müxtəlif bölgələrinə uzunmüddətli səfərlər etmişdir. Onun ziyarət etdiyi ölkələr

sırasında İran, İraq, Türkiyə, Suriya, Səudiyyə ərəbistanı, Misir, Mərakeş, İordaniya, yaxın və Orta Şərqi bir sıra digər dövlətləri, eləcə də Qafqazın gözəl bölgələrini adlandırmaq olar.[2]

Maraqlıdır ki, orta əsrlərdə Nəsimi xristianlar arasında da çox məşhur idi. Bu onun dinlər arasındakı fərqlə əhəmiyyət verməməsi, bir insanı dini mənsubiyyəti ilə deyil, mənəvi keyfiyyətləri ilə qiymətləndirməsi ilə əlaqədardır. Xristian və ya müsəlman olmağından asılı olmayaraq, bir insan şəxsiyyət olduğu üçün onsuz da əziz və dəyərlidir. Digər şairlər Nəsiminin qabaqcıl ideyalarından ruhlanırdılar. Bunun səbəbləri çoxşaxəli xalq yaradıcılığında və qabaqcıl ideyalar ilə diqqət cəlb edən qədim klassik Azərbaycan poeziyasındadır.

Nəsimi öz dövrünün ən yaxşı insanların, öz müəllimlərinin həlak olduğunu görür, özünü cahillər təqib edir, bəzən də şair ümitsizliyə qapılır, dünyanın vəfasızlığından yazırdı. Lakin zəiflik anları keçirdi və o, yenidən insana, onun ağılına və ədalətinə iman gətirirdi. Şairin taleyi üçün həlledici olan şeirdə deyilir:

“Surətə baxu mə'nini surət içində tanı kim,

Cism ilə can mənəm, vəli cism ilə canə sığmazam...

Həm sədəfəm, həm inciyəm, həşru sirat ədinciyəm,

Bunca qumaşu rəxt ilə mən bu dükanə sığmazam...”

Poetik dildə bu belə mənə verir: Allah mənim üzümə təcəssüm etmişdir, həqiqəti dərk edən hər kəs – bir Tanrıdır, üzümə baxan Allahı görə bilər. İtalyan şərqşünası Alessio Bombaçi iddia edirdi ki, “hüruflilik doktrinaları, ilk növbədə, insanın danışdığı və ya yazdığı bir sözdə Allahın olması ideyasına əsaslanır”. [4]

Güclü iradə və əqidə sahibi olan Nəsimi ömrünün sonuna qədər hüruflizmin tərəfdarı olmuşdur. Folklor və ədəbiyyat ideallarının yüksək meyarlarına sadıq qalaraq Nəsimi öz şeirlərində mərdlik və igidlik tərənnüm etmiş, eyni zamanda itaətsizlik, ruh zəifliyi kimi mənfi cəhətləri pisləmişdir. O, öz böyük sələflərinin – Eynəlqüzat Miyanəcinin, Şihabəddin Sührəvərdinin, Şəmsi Təbrizinin və başqalarının yaradıcılığında məhz cəsarət və igidlik axtarırdı.

Dahi şairin əfsanəvi keyfiyyətləri, hər əzab-əziyyətlərə dözümlülüyü, parlaq zəkası və fədakarlığı Osmanlı mənbələrində də geniş işıqlandırılır. Nəsimi ilə şəxsən görüşən türk şairi Rafiq böyük Azərbaycan şairinə dərin hörmət bəsləyən “Başarətnamə” poemasında Nəsimi ilə və onun şerləri ilə tanışlığın onun işıqlı yaradıcılıq yollarına, mənəvi yüksəlişə nail olmasına imkan verdiyini etiraf edir. O, Nəsimini həmişə insanları Saleh yola dəvət edən müdrik adam kimi, fiziki və mənəvi inkişaf nümunəsi ki-

mi tərifləyib, İsa ilə müqayisə edib, cəsur və fədakar qəhrəman adlandı- rıbdır”. Nəsimi 650 ilə yaxındır ki, dünya ədəbiyyatında öz yerini tutur, öz yaradıcılığı ilə cəsarət və iradə simvoluna çevrilmişdir. Nəsimi şeirlərini rahat, sərbəst şəraitdə yazırdı. O, ideya əleyhdarları arasında yaşamasına baxmayaraq, cəsarətli söz rəssamı olmuş, çox dəyərli əsərlər yaratmış, şeirlərini səyahət etdiyi ölkələrdə yayırdı.[6]

Nəsimi Azərbaycan, fars və ərəb dillərində zəngin poetik irs qoyub getmişdir. Onun poeziyası yazdığı dillərdə olan xalqlar arasında mədəni əlaqələrin, qarşılıqlı anlaşmanın və mənəviyyatın möhkəmlənməsində böyük rol oynayıb. Ölümündən sonra onun yaradıcılığına həsr olunmuş sanballı məqalələr və tədqiqat işləri yazılmışdır, baxmayaraq ki, o, sağlığında layiqli qiymət almamışdır. İmadəddin Nəsiminin taleyi Şərqdə öz əqidələrinə cəsarət və sədaqət rəm- zidir. Şərq xalqlarının tarixi, son nəfəsinə qədər dəyişmədən əqidələrinə görə edama gedən dəmir iradəsi olan bir çox insanı tanıyır. Ancaq bu edamların heç biri Nəsiminin edamı qədər faciəli və ağırlı olmamışdır. Bununla belə, edam edilmiş Nəsimi bu dünyanı tərk etmədi – əsrlər boyu o, insanların qəlbində, əsərlərində yaşayır, dünya poeziyasında, ədəbi və fəlsəfi fikirdə özünə abidə ucalt-

mışdır. Nəsiminin həyatının himni mənəvi azadlığa, ümumbəşəri dəyərlərə, insana, azadlığa, sülhə olan mə- həbbətə çağırışıdır. Nəsiminin anlayı- şında həyat təkamüldür, dünya isə materiyanın inkişafı nəticəsində yara- nıb. Nəsiminin adı, əzmkarlığı və ideallarına sədaqəti görkəmli şairlər tərəfindən tərənnüm olunur, əsərləri dünya xalqlarının bir çox dillərində səslənir. Bu gün, XXI əsrdə özünün zəkası sayəsində bütün kainatın hökmdarına çevrilmiş Nəsiminin lirik qəhrəmanının böyüklüyü bu dünyaya sığmır: “*Məndə sığar iki cahən, mən bu cahənə sığmazam... Gövhəri la məkan mənəm, kövnü məkanə sığmazam...*” [1]

Nəsiminin fəlsəfi-psixoloji baxışları XIV əsr üçün mütərəqqi olmuşdur və onun qoyduğu irs orta əsr Azərbaycan ictimai fikrinin inkişafının ən maraqlı mərhələlərindən biridir. Nəsimi Azər- baycan ədəbi dilini ən yüksək poetik səviyyəyə qaldıra bilmişdi. Eyni za- manda ənənəvi Şərq poeziyasının for- mal-məzmunlu xüsusiyyətlərini davam etdirərək, orta əsr Azərbaycan poetik məktəbini inkişaf etdirmiş, XVI əsr klassik ədəbiyyatımızın böyük yara- dıcılarından olan Məhəmməd Füzulin- in yaradıcılığının çiçəklənməsi üçün zəmin yaratmışdır. Şairləri iki əsr ayırır. Onlar müxtəlif dövrlərdə yaşayıb-yaratsa da, dərin sosial fəlsəfi məzmun və böyük təsir qüvvəsi olan

lirika yaradaraq, Azərbaycan poeziyasını yüksəkliklərə qaldırmışlar. Nəsiminin adı ilə orta əsr Azərbaycan poeziyasının tarixi başa çatır və XVI əsrin böyük şairi Məhəmməd Füzuli ilə Azərbaycan mədəniyyətinin yeni mərhələsi başlamışdır. Sevindirici haldır ki, ümummillə lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1973-cü ildə İmadəddin Nəsiminin 600 illik yubileyi beynəlxalq miqyasda qeyd edilmiş və çox mühüm nəticələr vermişdir. O vaxtdan Nəsiminin dili ilə bağlı çoxsaylı araşdırmalar aparılmış, Azərbaycanda və dünyada onun yaradıcılığına maraq geri qaytarılmışdır.

2017-ci ilin may ayında Nəsiminin vəfatının 600-cü ildönümü Parisdə UNESCO-nun mənzil qərargahında, 2018-ci ilin sentyabrında isə Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə ölkədə ilk dəfə olaraq Nəsimi şeir, sənət və mədəniyyət festivalı keçirildi. Festival nəinki Nəsiminin əsərlərini öyrənmək və tanımaq üçün, həm də ölkəni tanımaq üçün yeni imkanlar açdı. İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyi ilə əlaqədar Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2019-cu ilin Azərbaycanda “Nəsimi ili” elan edilməsi əlamətdar hadisələrdən biridir. Bu addım son dərəcə vacibdir, çünki vaxtaşırı bəzi ölkələr və xalqlar tərəfindən azərbaycanlıların dünya mədəniyyətinə verdiyi töhfələrə etiraz cəhdləri edilir. Bəzi ölkələr və xalqlar tərəfindən

Azərbaycan mədəni irsinin mənim-sənilməsi cəhdləri də vardır. Nəhayət, dəfələrlə dahi azərbaycanlıların digər xalqların nümayəndələri kimi açıq-aydın qələmə verməyə çalışdıqlarının şahidi olmuşuq. Nəsimi ilə Azərbaycan xalqının mədəniyyəti və mədəniyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Dahi filosofun və şairin xatirəsi, dünya tarixinə verdiyi böyük töhfəyə görə qürur hissi yaşadığı ölkədən, fəaliyyət növündən, sosial statusundan və siyasi baxışlarından asılı olmayaraq, bütün dünya azərbaycanlılarını birləşdirən bir amildir. Bu qərar dövlətimizin Azərbaycan dilinə və ədəbiyyatın inkişafına, klassik şairlərin əməyinə verdiyi yüksək qiymətin göstəricisidir, eyni zamanda, XIV əsr Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafını öyrənmək baxımından da çox önəmlidir. Bu, müxtəlif cəhətlərdən zəngin olan Nəsimi dilinin yeni tədqiqat obyektinə olacağına təkan verəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Больше чем поэт: жизнь и смерть Имадеддина Насими <https://www.ens.az/ru/bolshe-chem-poet-zhizn-i-smert-imadeddina-nasimi>
2. Божественные слова. Фольклор и литературные памятники Азербайджана. Москва. Художественная литература. 2010
3. Сафарли А., Юсифли Х. История азербайджанской литературы в

- древний период и в средних веках. Баку: Озан, 1988
4. Карамов Н.К. Туристы и географы страны огней. Баку: Азернешр, 1984.
5. Гулузаде М. Поэт великих идеалов. Баку: Гянджлик, 1973.
6. Асланлы Гунтюрк. Проблемы физическо-волевого совершенства в жизни и творчестве Насими. http://edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site1238/html/media86089/05_asanli.pdf
7. Я-сотворение Вселенной. <http://www.anl.az/down/meqale/kaspi/2019/may/653929.htm>

РОЛЬ НАСИМИ В ФОРМИРОВАНИИ ФИЛОСОФСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

АБСТРАКТ

Гюльтекин Исмаилова

Творчество Насими значительно повлияло на развитие общественной мысли средневекового Азербайджана. Прогрессивные философские взгляды Насими были направлены на нравственное совершенствование человека, культурологическое просвещение и преодоление невежества масс. Поэтическое наследие великого поэта сыграло большую роль в укреплении культурных связей, взаимопонимания и духовной общности народов, на языках которых он писал. Гуманистическая и культурологическая ценность философии Насими и в наши дни сохраняет непреходящее национальное и международное значение.

**NASIMI'S ROLE IN SHAPING PHILOSOPHICAL AND
PSYCHOLOGICAL THOUGHT IN AZERBAIJAN**

ABSTRAKT

Gultekin Ismailova

Nasimi's creativity significantly influenced the development of social thought in medieval Azerbaijan. Nasimi's progressive philosophical views were aimed at the moral improvement of man, cultural enlightenment and overcoming the ignorance of the masses. The poetic heritage of the great poet played a great role in strengthening cultural ties, mutual understanding and spiritual community of the peoples in whose languages he wrote. The humanistic and culturological value of Nasimi's philosophy remains of permanent national and international significance even today.

NƏSİMİ YARADICILIĞINDA FƏLSƏFİ-PSIXOLOJİ PROBLEMLƏR

Tünzalə Musayeva

AMEA Fəlsəfə İnstitutu,

Sosial psixologiya şöbəsinin

kiçik elmi işçisi

E-mail: psixoloq_22@mail.ru

Açar sözlər: *tarix, psixoloji fikir, insan, elm*

Ключевые слова: *история, психологическая мысль, человек, наука*

Key words: *history, psychological thought, human, science*

Öz mütəfəkkirlərinə, filosoflarına, şairlərinə, bəstəkarlarına hörmət etməyən, öz tarixini bilməyən xalq nəticədə yad mütəfəkkirləri, filosofları, şairləri, bəstəkarları, özgə mədəniyyətini yad etməyə məcbur olacaqdır. Tarixin sərt, lakin qaçılmaz qanunu belədir. Öz ölkəsinin, xalqının tarixini öyrənərək, xalqın ən böyük nümayəndələrinə ən dərin ehtiram və hörmət bəxş etməklə ona əməl etmək lazımdır. Bu mənada biz fəxrlə qeyd edirik ki, bu il böyük Azərbaycan mütəfəkkiri, Azərbaycan dilində yazılı poeziya ənənəsinin banisi Seyid İmadəddin Nəsiminin 650 illiyi tamam olur.

Azərbaycan xalqı dünyaya bir çox görkəmli şəxsləri bəxş etmişdir. Onlardan biri əsərləri dünya ədəbiyyatının qızıl fonduna daxil edilmiş Şərq klassik poeziyasının dahisi Seyid İmadəddin Nəsimidir (1369–1417). Nəsimi Şamaxı şəhərində anadan olmuş, ərəb, fars

və türk dillərinin bütün incəliklərini mükəmməl mənimsəmiş, savadlı bir insan idi. Azərbaycan dilində yazılı poeziya ənənəsinin banisi olaraq, şair dünyanın bir çox dillərində nəşr olunan üç dildə zəngin poetik irs qoymuşdur. XI əsrdən başlayaraq Azərbaycanda psixoloji ideyalar geniş surətdə yayılmağa başladı. Orta əsrlərdə, xüsusilə, XII–XVI əsrlərdə bir sıra mütəfəkkirlərin traktatlarında psixoloji ideyaları öz əksini tapmışdır. Bu dövrlərdə Azərbaycanda psixoloji ideyaların inkişafında İmaddəddin Nəsimi kimi görkəmli ictimai-elmi fikir nümayəndəsinin böyük xidmətləri olmuşdur.

Görkəmli Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin anadan olmasının 650 illiyinin keçirilməsi haqqında ölkə Prezidentinin Sərəncam imzalaması elmi mühitdə çox böyük əks-səda doğurmuş bir hadisə olmuşdur. Bu sərəncam dahi

şairin yaradıcılığına hörmət və onun irsinə verilən yüksək qiymətdir. Bu sənəddə Azərbaycan klassikasının yaradıcılığının dünya əhəmiyyəti yüksək qiymətləndirilir: “İmadəddin Nəsimi Azərbaycan xalqının bəşər mədəniyyətinə bəxş etdiyi qüdrətli söz ustalarından biridir. O, Şərqi zəngin mədəni-mənəvi sərvəti əsasında yüksəlmiş və bədii söz sənətinin ən qiymətli incilərini yaratmışdır”. Eyni zamanda bu Sərəncam Azərbaycanın mədəniyyətinin, zəngin tarixi-mədəni irsinin təbliğinə çox böyük töhfədir.

Həmçinin Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə mütəfəkkir şairin yubileyi münasibətilə bir gündə 650 min ağac əkiləcəkdir. Bu dahi şairin dünya əhəmiyyətli poeziyasının beynəlxalq aləmdə təbliğinə, onun xatirəsinin əbədiləşdirilməsinə, Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəni irsinin təbliğinə yönəlmiş təşəbbüsdür. İmadəddin Nəsimi irsinin öyrənilməsi və təbliği, onun xatirəsinin əbədiləşdirilməsi istiqamətində atılan mühüm addım məhz ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən atılıb. Ümummilli liderin təşəbbüsü ilə Nəsiminin 600 illik yubileyinin qeyd olunması UNESCO-nun tədbirlər siyahısına daxil edilmişdir. Humanist ənənələrə və mütərəqqi ideyalara səs verən dünya poeziyasının inkişafına böyük təsir göstərən Nəsimi obrazı, onun faciəli taleyi, dərin bədii

və fəlsəfi irsi ölkəmizin ictimaiyyətinin, KİV-in, incəsənət xadimlərinin diqqətini özünə cəlb etmiş, çoxsaylı rəsm və heykəltəraşlıq işləri, maraqlı kinofilmlər, yeni sənətsüənəslıq və ədəbiyyatsüənəslıq tədqiqatları yaratmışdır. O vaxt Bakının mərkəzində Nəsimi abidəsi qoyulmuş, böyük mütəfəkkirə həsr olunmuş film çəkilmiş, elmi araşdırmalar aparılmış, kitablar nəşr olunmuşdur.

İmadəddin Nəsiminin bədii yaradıcılığı Azərbaycan dilinin inkişaf tarixinin öyrənilməsində, Azərbaycan poeziyasının və bütövlükdə türk ədəbiyyatının təkmilləşdirilməsində müstəsna rol oynayır. Nəsimi dünya poeziyasının ən mükəmməl nümunələri arasında layiqli yer tutan əsərlərdə insanın böyüklüyünü, insan məhəbbətini və şəxsiyyət azadlığını tərənnüm etmişdir. Məhz buna görə də böyük şair və mütəfəkkirin şərəfli yubileyini dövlət səviyyəsində geniş şəkildə qeyd etmək, Nəsimi yaradıcılığının problemlı aspektlərini yenidən və daha dərinədən nəzərdən keçirmək, bu gün belə mürəkkəb, aktual olan Nəsiminin zəngin yaradıcılıq irsinin başqa dillərə köçürülməsi probleminin ayrı-ayrı aspektlərini yeni mövqələrdən işıqlandırmaq və qiymətləndirmək vəzifəsi qarşıya qoyulur. Həmçinin Azərbaycan-xarici ədəbi əlaqələrinin ümumi sistemində Nəsimi incilərinin dünya xalqlarının dillərinə tərcüməsinin

keyfiyyət vəziyyətini təhlil etmək də nəzərdə tutulmuşdur.

Şair XIV–XV əsrlərin başlanğıcında, orta əsr dini zülmətləri zamanı və bütün Yaxın Şərqlə üçün faciəvi olan yadelli işğalçıların çoxsaylı basqınları dövründə yaşayıb və yaradıb. Belə tarixi şəraitdə, XIV əsrin 80-ci illərində Azərbaycanda Nəsiminin ən görkəmli tərəfdarı olduğu siyasi və sosial-fəlsəfi hərəkat hürufilik yaranmışdır. Hürufizmin qurucuları hər şeyin əsasının ərəb əlifbasının 28 hərfindən və fars əlifbasının 32 hərfindən ibarət olduğuna inanırdılar (“Hürufizm” sözü ərəbcə “Hüruf” – “hərflər, əlifba”), hərfləri bilmədən ya Tanrını, ya da insanı bilməyəcəyinizi iddia edirdi. Hürufilik (ərəbcədən. “hüruf” – məktublar) – hərflərin mistik mənası haqqında təlimdir. Hürufilər ərəb əlifbasının 28 hərfini və fars əlifbasının 32 hərfini hər şeyin əsasını elan etmişdilər, bu hərflərdə ilahi simanın təzahürünü görmüşlər, bu hərflərin birləşməsini hətta insan sifətinin cizgilərində axtarırdılar. Hürufizmin banisi, filosof və şair, panteist Fazlullah Nəimi tərəfindən yazılmış “Məhəbbət-namə” kitabında oxuyuruq: “28 və 32 ilahi hərflər bir Rəbbin orijinal, əbədi görünməz atributlarıdır. İnsanla .... insanın üzü və bədəni - bilikləri ilə gəldi” [1, s.83]. Onlara görə, Allahın ilk təzahürü sözlər şəklində səslənir.

Azərbaycan ədəbiyyatında insan surətlərini yaradan mütəfəkkirlərdən biri də İmadəddin Nəsimi olmuşdur. Nəsiminin nöqtəyi-nəzərincə, insan mürəkkəb struktura malik, həm genetik, həm də sosial cəhətdən şərtlənmiş dərin fərdiyyəti olan şüurlu varlıqdır. Onun fikrincə, bu amillər insanın davranışını şərtləndirir, lakin şəxsiyyətin formalaşmasında üstün mövqeyi həyatda qazanılan keyfiyyətlər təşkil edir. Həm də bu cür insani keyfiyyətlərin təşəkkülü daha çox tərbiyə və özünütərbiyədən asılıdır. O, insan münasibətlərinin təhlilinə də bu cəhətdən yanaşırdı. Nəsimi qəzəb, həsəd, təkəbbür, hərislik və s. kimi insanı alçaltdan hisslərdən uzaq olmağı xüsusi olaraq qeyd edirdi. Kainat səslərlə doludur və səslərin mükəmməl bir forması sözdür. İbtidai və əbədi substansiyasından ortaya çıxan gerçəkliyin formalaşması qaydası hürufilərdə aşağıdakı sistem şəklində görünür: Allah – söz – kainat bir insandır. Ümumiyyətlə, hürufilik təlimlərinə görə, Allah iki formada özünü əks etdirir: 1) Quran kimi çıxış edən hərflər, sözlər şəklində 2) Allah tərəfindən yaradılmış insan şəklində. Ona görə də hürufilər Quranı “Kitab əl-samit” (“danışmayan kitab”), insanı isə “kitab əl – Natiq” (“danışan kitab”) adlandırdılar. Hürufilərin fikrincə, Allahın ilk təzahürü söz şəklində səslənir. Kainat səslərlə doludur, səslərin

mükəmməl forması sözdür. Birincili və əbədi maddədən meydana gələn gerçəkliyin yaranma qaydası hürufilər arasında aşağıdakı sistem şəklində meydana çıxır: Tanrı - söz - Kainat - insan. Hürufilərin təliminə əsasən insan təkcə mənəvi keyfiyyətləri, böyüklüyü və qüdrəti ilə deyil, həm də görünüşü və gözəlliyi ilə Tanrı obrazının əks olunması hesab olunurdu. Gözəllikdə Uca Tanrının üzünün qüsursuzluq xüsusiyyətləri var. İnsan həqiqətə xas olan xüsusiyyətlərin daşıyıcısıdır və bunlar insanın üzündə əks olunur. Xüsusilə, hürufilər “Allah” sözünün insanın üzünə yazıldığını iddia edirdilər.[7,s.2]

Nəsiminin əsərlərində “Haqq” (“Allah”) ilə “Cümlə aləm” arasındakı eyniyyət üçün “İnsan” (“Mən”) anlayışı vasitə olur. Belə ki, “İnsan” ən geniş həcmdə “Allah” haqqında, ən zəngin məzmununda isə “cümlə aləm”, yaxud onun təzahürləri haqqındadır. “Mən ki dərvişəm, fəqirəm, padişahi aləməm” misrası ilə başlanan qəzəl bu fikrin izahı üçün səciyyəvidir. Burada göstərilir ki, “Mən” (“İnsan”) ruh halında rəngsizdir, yəni konkret məzmunundan xalidir, ən geniş həcmə malikdir. O, yalnız rəngə girəndə adəmdir, məzmunca zəngindir. Nəsiminin fəlsəfəsində ən geniş həcmli anlayış “Haqq” (“Allah”) ilə eyniləşdirilən “Mən” anlayışına yalnız bütün mövcudatın mütləq məcmusu bərabərdir.

Əks təqdirdə, “Mən” hər şeyə şamildir, ona şamil olan isə yoxdur. Nəsimi insanı nə qədər ümumiləşdirib, mücərrədləşdirib kosmoloji (fövqəltəbii) həddə çatdırsa da, onun həyatda real, etik-əxlaqi vəziyyətini, cəmiyyətdə yerini unutmamışdır. [2, s. 260]

Nəsimi yaradıcılıq yolunu sufi ideyalarının tərəfdarı kimi, sonralar hürufiliyin qəbul edilməsi ilə başlayıb. Hərflərin mistik simvolikasını Nəsimiyə kamil insanın fəlsəfi probleminin bədii şəkildə açılması üçün vasitə kimi xidmət edir: bu simvolikadan istifadə edərək, şair insanın intellektual imkanlarının hüdudları və səviyyələri, insanın özündə yaranmış ağılın və ilahi nurun dərki, kainatı və Allahı dərk etməsi haqqında mülahizələr irəli sürür. İdrak və özünüdərketmə Nəsimi poeziyasının daimi motivləridir. İdrak Allah tərəfindən insana verilən ən böyük nemətdir. Bu hədiyyə insanı bütün varlıqlardan üstün edir. İnsan ibadətə layiq varlıqdır. O, böyük bir gücdür. Təbiətin bütün nemətləri, dünyanın gözəlliyi - insan üçündür. Əsrlərboyu yaşamış sənət abidəsi insan əllərinin zəhmətidir. Həqiqəti bilmək üçün insan bütün dünya nemətlərindən imtina etməlidir, çünki maddi dünya aldadaraq onu həqiqi yoldan uzaqlaşdırır. Təbiətin, dünyanın gözəlliyinin bütün nemətləri insan üçündür. Nəsiminin fikrincə, müdriklik yalnız həqiqəti dərk etməklə əldə edilir. Müdrik insan

dərk edir ki, insanın həyatının mənası öz missiyasını başa düşməkdən ibarətdir. Bu məsələ son dərəcə çətin, buna uzun müddət və səbr tələb olunur.

Nəsimi müdrik bir insanın, dünyada nə qədər çətin olmasına baxmayaraq, axirətdə əbədi həyat alacağını, bunun Allah tərəfindən bir mükafat olduğunu söyləyirdi. Bundan əlavə, hər bir qapı üçün uyğun bir əsas tapmaq lazımdır və bu əsas təsadüfən cahillərin əlinə düşərsə, istifadə edə bilməz. Bacarıq, sənətkarlıq uzun və davamlı tədris, işlə əldə edilir, çünki təşəbbüskar olmayan bir insan heç vaxt varlığının əsl mənasını dərk edə bilməz. Nəsiminin fikrincə, dünyada baş verən bütün bəlaların və pisliklərin mənbəyi insanların tamahkarlığı, hər hansı bir yolla zənginləşmək istəyidir, nəticədə insan öz ehtiraslarının qulu olur. Nəsimi seçdiyi yoldan sona qədər geri çəkilmir, seçiminin düzgünlüyünə və məqsədə nail olunmasına inanır, başqalarını da ona qoşulmağa çağırır.[7, s. 3]

Şair ərəb və fars poeziyasının nailiyyətlərindən, onun janr və formalarından istifadə edərək, eyni zamanda dilini öz xalqının şifahi yaradıcılığından götürdüyü obrazlar və rənglərlə zənginləşdirmişdir. Nəsiminin qəzəlləri aydınlığı, səs enerjisi, dilin lakonikliyi və poetik yolların zənginliyi ilə fərqlənir, ritmləri xalq poeziyasının ritminə yaxındır. Nəsiminin əsərlərinin şairin sağlığında da, xüsusən onun

ölümündən sonra da yayılması təsadüfi deyil. Şərqdə onun adı böyük klassiklərin adları ilə bircə səslənir, onun şeirləri tədqiqatçı alimlər tərəfindən öyrənilib. Ancaq qərbdə, Avropanın əsas şəhərlərində də onun əlyazmaları Milli kitabxanalarda saxlanılır. Görkəmli ədəbiyyatşünas alimlər şairin həyatı və əsərləri haqqında yazmışlar və yazırlar.

Hürufilik ideyası ilə yaşayan və yaradıcılığında bu ideyaları əks etdirən Nəsiminin şəxsiyyətinə ehtiram, sevgi hələ sağlığında başlamışdır və onun adını ölməz etmişdir. Nəsiminin qətləliam zamanı mərdliyi və cəsəreti isə onun adını şəhid panteonuna da yazmışdı. Yüz illər ərzində Nəsimi ən geniş ərazidə – Balkan yarımadasından Hindistana və ərəb ölkələrinə qədər şair, mütəfəkkir, maarifçi kimi tanınır və sevilir.

Nəsiminin şəxsiyyəti, fəlsəfəsi və yaradıcılığı dünya ədəbi-elmi birliyi üçün çox böyük maraq doğurur. Onun çoxşaxəli şəxsiyyətini və ədəbi irsini Almaniyada, Macarıstanda, Amerikada, Türkiyədə, İranda, Rusiyada, Özbəkistanda, Türkmənistanda və əlbəttə ki, Azərbaycanda öyrənirlər. Şair doğma Azərbaycan və fars dillərində iki divan (lirik şeirlər toplusu) yaratmışdı. Azərbaycan dilində bir divan, bu xüsusi şeir toplusunun Nəsiminin dil xüsusiyyətləri, fəlsəfəsi və hürufi görüşlərinin öyrənilməsinin əsas obyekt

olması xarici alimlərin böyük marağına səbəb olur. Onun poeziyasının son elmi araşdırmaları arasında Alman alimi Mixail Hessin dilçilik sahəsində gördüyü işləri və türk alimi Fatih Usluerin Nəsiminin “Mukaddimatul-hakaik” adlı fəlsəfi traktat əsərinin nəşrini qeyd etmək lazımdır.

Söz sənəti hər zaman şüurumuza və hisslərimizə əhəmiyyətli təsir göstərmiş və davam etməkdədir, daxili düşüncələrimizi və duyğularımızı oyaadır. Sənət sözünün istifadəsi sayəsində keçmiş əsrlərlə bir əlaqə qurulmuşdur ki, bu da bizə mədəni ənənələri qəbul etmək və inkişaf etdirmək imkanını verir. Keçmişin bütün mənəvi sərvətləri şifahi və yazılı söz yaradıcılığı ilə mənəvi ehtiyaclarımızın orbitinə daxil edilir və beləliklə, bir insanın tərbiyəsi prosesində iştirak edir. Poetik söz, fantastika fiziklərin terminologiyasından istifadə edərək “qara dəliklərə” bənzədilə bilər. Qara dəliklər qalaktikalar arasında, bir növ, dəhliz rolunu oynayarsa, bu söz sosial tarixin fərdi dövrləri arasında bir dəhliz funksiyasını yerinə yetirir. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, qədim zamanlardan bəri söz yalnız dövrlər arasında etibarlı körpü kimi deyil, müxtəlif etnik qrupların yaxınlaşmasında mühüm amil kimi qəbul edilmişdir. Sözün sehri gücü, eyni zamanda elmi əsərlərin mövzusu idi, sənət əsərlərinin yaradıcılarına ilham verirdi.[6]

Bu mənada Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığı və klassik ədəbiyyat həmişə ən yaxşı bədii ənənələr və humanist prinsiplərə sadıqlığı ilə fərqlənmişdir. Əminliklə demək olar ki, ümumbəşəri dəyərlər klassik ədəbiyyat, müəyyən mənada, Azərbaycan xalqının mentalitetini formalaşdıran, yüksək idealların, etnoetik mənəvi dəyərlərin əsasını qoymuşdur. Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Azərbaycan dilində lirik sevgi şeirləri – qəzəlləri yazan ilk şair idi. Yazılı ədəbiyyatın yaranması ilə Azərbaycan etnosunun formalaşmasının çoxəsrlik prosesinin son dövrü başlayır, bu, əsasən, XV əsrin sonlarına təsadüf edir. O dövrə qədər Azərbaycan mədəniyyəti çox böyük tarixə malik idi. Ancaq hələ yazılı bir dil yox idi, müvafiq olaraq, strukturlaşdırılmış deyildir. Nəsimi təkcə yazılı mədəniyyətin ideoloqu və nəzəriyyəçisi deyil, həm də Azərbaycan yazılı mədəniyyətinin ilk yaradıcıları sırasında idi. Mükəmməl bədii formaya çevrilmiş həyat sevgisi Nəsiminin poeziyasını, həqiqətən də, əbədiləşdirmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Ayvaz O. Nəsiminin yaradıcılığında hürufi görüşlər / Oğuz Ayvaz // Ədalət.- 2018.- 31 iyul.- s. 8
2. Zakir Məmmədov, Azərbaycan fəlsəfə tarixi. Bakı, 2006

3. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı, 2009
4. Nemətzadə S. Seyid İmadəddin Nəsiminin dünyagörüşü fəlsəfə tarixinin obyektı kimi / Səbirə Nemətzadə; elmi red.
5. M.Zeynalov. Bakı, Nurlan, 2008. 127 s.
6. İmadəddin Nəsimi: bibliografiya / Tərt. ed. A.C. Xəlilov, red. N.Göyüşov; AMEA, M.Füzuli ad. Əlyazmalar İns. Bakı, Elm və təhsil, 2013. 111 s.
7. Азербайджанский поэт-мыслитель мирового масштаба <https://atalar.ru/azerbajdzhanskij-poet-myslitel-mirovogo-masshta-ba.html>

ФИЛОСОФСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В ТВОРЧЕСТВЕ НАСИМИ

АБСТРАКТ

Тунзала Мусаева

Творчество Имададдина Насими сыграло решающую роль в совершенствовании азербайджанской и тюркской поэзии, а также поощрении культурного разнообразия и гуманистических идей. Познание и самосознание являются постоянными мотивами поэзии Насими. Личность, философия и творчество Насими и по сей день представляют большой интерес для мирового литературного и научного сообщества. Философские взгляды Насими о необходимости нравственного совершенствования человека навсегда увековечили его поэзию.

**PHILOSOPHICAL-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS
IN NASIMI'S WORK**

ABSTRACT

Tunzala Musayeva

Imadaddin Nasimi's work played an exceptional role in improving Azerbaijani and Turkic poetry. Cognition and self-awareness are constant motifs of Nasimi's poetry. Nasimi's personality, philosophy and creativity continue to be of great interest to the world literary and scientific community. Nasimi's philosophical views on the need for the moral improvement of man forever immortalized his poetry.

NƏSİMİ YARADICILIĞININ ŞƏXSİYYƏT MƏSƏLƏSİ

Təranə Hidayətova

*Bakı şəhəri Sabunçu rayonu M.Ə.Sabir adına
259 Nəli tam orta məktəbin ibtidai sinif müəllimi
E-mail:hidayetovaterane@gmail.com*

Açar sözlər: Nəsimi, yaradıcılıq, elm, irs

Ключевые слова: Насими, креативность, наука, наследие

Key words: Nasimi, creativity, science, heritage

*Məndə sığar ikən cahən mən bu cahana sığmazam,
Gövhəri laməkan mənəm, kövnü məkanə sığmazam.*

Çətin ki bu misraları bilməyən tapıla. Dahi Nəsiminin “Sığmazam” qəzəli 7-dən 70-yə kimi hər kəsin dilində əzbərdir. Nəsimi qəzəllərini oxuduqca kamil insan obrazı daha çox diqqət çəkir. Çünki kamil insanda bütün müsbət dəyərlər cəmləşib və bu da kainatı, bəşəriyyəti anlamağa kömək edir. Dahi Nəsiminin “Sığmazam” qəzəlində insanın kamil şəxsiyyət olması diqqətə çatdırılır. Çünki şəxsiyyətin kamil olmasında 4 amil var. Şəriət, təriqət, mərifət və həqiqət. Göründüyü kimi, bunların hamısını Nəsimi fəth edib. Yəni Nəsimi Allahla qovuşmaq səviyyəsinə qalxıb. Bəzi ədəbiyyatlarda Nəsiminin dinsiz, Allahsız olduğu iddia olunur. Halbuki onun qəzəllərini oxuduqca iddiaların əfəsanə olduğu ortaya çıxır.

İmadəddin Nəsimi o tip klassiklərdəndir ki, onun yaradıcılığı müasir

dövrümüzə yabançı deyil. Müasir dövrümüzə tam olaraq səsleşir. Demək olar ki, həm folklorumuzda, həm aşıq yaradıcılığımızda, həm musiqimizdə Nəsimi yaradıcılığı ilə qarşılaşırıq.

Azərbaycan Respublikasında 2019-cu ilin “Nəsimi ili” elan edilməsi də dahi sənətkarın sənətinə verilən böyük qiymətin ifadəsidir. Nəsimi insan düşüncələrinə çox dərindən vaqif olub və özündən sonrakı ədəbiyyata böyük təsir göstərmişdir. Nəsimi düşüncə modelləri yaradan mütəfəkkir idi. Ondan sonra da Azərbaycan dilində yazanlar olub, lakin onlarda Nəsiminin dili qədər melodiklik, ifadə plastikası olmayıb. Nəsimidən sonra ədəbiyyatımızın və dilimizin özünəqayıdışı başlanıb, poetik lüğətlər yaranıb. Nəsimi anadilli ədəbiyyatı zirvəyə yüksəlmişdir. İmadəddin Nəsimi olmasaydı, hürufilik bu qədər əhatəli olmaz və geniş yayıl-

mazdı. Orta əsrlərdə etiraz hərəkatları daha çox şəhərlərdə olurdu. Bu hərəkatlarda hürufilik bir vasitə idi. Nəsimiyə qarşı hökmdarların sərt mövqeyinin arxasında ciddi siyasi səbəblər də dayanırdı. Çünki onun arxasınca gedən insanlar vardı.

Nəsimi irsi, həmçinin təriqətlərlə bağlı insanların düşüncələrinə təsir göstərib. Məsələn, Nəsimi ənənəsi Anadoluada XX əsrin əvvəllərinə qədər davam edib.

Nəsiminin xidməti təkcə Azərbaycan türkcəsində yazması ilə bitməyib. Onun, həmçinin davamçıları yetişib ki, onlar da öz yaradıcılıqlarında Nəsimi kimi saf bir dildə yazmağa çalışıblar və bütün bunlar Azərbaycan dilinə, ədəbiyyatına öz təsirini göstərib.

İmadəddin Nəsiminin dərin humanizm ifadə edən zəngin yaradıcılığında hürufilik mühüm yer tuturdu. Nəsimi şeirlərində dəfələrlə vurğulayırdı ki, insanı mənəvi kamilliyə çatdıran haqq yoludur, ona görə də əsl sadıq aşıqların ən böyük sevgisi də bu haqqa bəslənən hüdudsuz eşqdır. “İnsan bu hüsnü-lütf ilə gövhər degilmidir?” – deyən şair insanı ali varlığın bir zərrəsi sayır, onun qüdrət və əzəmətinə böyük inam və ehtiram bəsləyirdi. Şairin fikrincə, kamil insan elə bir mənəvi zənginliyə malikdir ki, onda hər iki cahən – maddi və mənəvi aləm sığışa bilər.

Nəsimi yaradıcılığının əsas üstünlüklərindən biri şeirlərinin Azərbaycan

dilində yazılması idi. Üstündən əsrlər keçsə də, bu gün Nəsimi yaradıcılığını asanlıqla oxumaq olur və bunu müasir dövrümüzə uzlaşdırmaq bilirik.

Nəsimi şəxsiyyət azadlığına da xüsusi önəm verib. Obrazlı şəkildə “müqəddəs bülbül” adlandırdığı insanın qəflətdə qalıb qəfəsə giriftar olmasını məqbul saymır, onu buxovlardan çıxmağa, azadlığa, sərbəstlik məkanı kimi yeni gülüstana səsləyirdi:

*Ey bülbülü-qüdsi, nə giriftari-
qəfəssən,
Sındır qəfəsi, tazə gülüstan tələb
eylə.*

Nəsimi insanların qəlbini, onların iç dünyasını ilahi ustalıqla özünəməxsus zəngin söz yaradıcılığı ilə tərənnüm edib. Şeirlərini təhlil edərkən onun bütün yaradıcılığı boyu gələcək nəsillərə verdiyi töhfələr göz önündə dayanır. Nəsiminin insanlıq, kamil şəxsiyyət haqqında təsəvvürləri olduqca yüksəkdir.

Nəsimi belə hesab edirdi ki, nəfsi öldürmək kamil insana məxsus ən böyük bir mənəvi qəhrəmanlıqdır. “Nəfsə qalib gəlmək Xeybər qalasını almaqdan çətindir”. Nəfs düşkünü olan insan adi bir heyvandan seçilmir. Eşq yolunu tutan isə ruhuna qida verən, öz könlündə ilahi nuru gəzdirən, öz idealını arayıb axtaran insandır. İkilik pərdəsini aradan qaldıran insan gizli sirləri duya bilər, gizli sirləri duymaq isə haqqa qovuşmaqdır.

Nəsimi yaradıcılığının böyük tərbiyəvi və maarifçi əhəmiyyəti vardır. Bu gün gənc nəslin əxlaq tərbiyəsində Nəsimi yaradıcılığı kamil insan düsturunu öz misralarında oxucuya aşılayır.

Nəsimi öz şəxsində insanın bəşəri keyfiyyətlərini açır, onu mənalandırır, poetik səviyyəyə yüksəldir. Nəsimiyə görə, “mən” həyatdır, elə bir gözəllikdir ki, əgər özünü dərk edərsə, ulvi bir varlığa çevrilib ilahiləşir. Şairin fikrincə, insan bütöv bir aləmdir, insan kainatdır. Nəsimi əsərlərində insanın ən gözəl xüsusiyyəti özünü dərk etməsidir. O, bir sıra şeirlərində insanı özünü dərk etməyə çağırır. Nəsimin “Bəhrüləsrar” adlı fəlsəfi qəsidəsi bu baxımdan xüsusilə təqdirəlayiqdir. Bu əsər dərin fəlsəfi məzmunla malik olması ilə bərabər, həm də böyük tərbiyəvi əhəmiyyətli nəsihət və fikirlərlə zəngindir. Əsərdə şair insanı özünü dərk etməyə, həyat və ölüm haqqında düşünməyə, Xəyyamyana bir ruh ilə dünyanın başdan-başa acı və şirinliklərlə dolu olduğunu dərk etməyə çağırır və göstərir ki, bütün həyatını ancaq sərvət qazanmaq uğrunda sərf edən insan əzab və əziyyətdən başqa heç bir şeyə sahib ola bilməz.

Nəsimi yaradıcılığının böyük tərbiyəvi və maarifçi əhəmiyyəti vardır. Bu gün gənc nəslin əxlaq tərbiyəsində Nəsimi yaradıcılığı kamil insan düsturunu öz misralarında oxucuya aşı-

layır. Bu kamillik, insan qüdrəti heyranedicilə bir himn kimi səslənir. Və bu gözəllik, bu qüdrət dünyada bütün insanlara deyil, yalnız özünü tanımış, dərk etmiş kamil insanlara xasdır. Nəsiminin əsərlərində hər kəsə özünü tanımaq yollarını göstərmək, kamil insan yetişdirmək, insanlardakı bacarıqları üzə çıxarmaq və onlara istiqamət vermək kimi ideyalar müasir pedaqoji fikrin əsas ideyaları ilə uzlaşır.

Nəsimi irsinin qorunması və təbliğinə dövlət səviyyəsində çox böyük diqqət yetirilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” 15 noyabr 2018-ci il tarixli Sərəncamı görkəmli şairin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus rola malik olduğunu bir daha təsdiq edir. Bundan başqa ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin 11 yanvar 2019-cu il tarixli Sərəncamı ilə 2019-cu ilin görkəmli Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri, Azərbaycan dilini ədəbi-bədii dil səviyyəsinə yüksəldən böyük ustad İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyi ilə əlaqədar “Nəsimi ili” elan edilməsi şairə dövlət səviyyəsində verilən dəyərin, hörmət və ehtiramın ən yüksək ifadəsidir. Eyni zamanda bu Sərəncam Azərbaycan mədəniyyətinin, zəngin tarixi-mədəni irsinin təbliğinə də çox böyük töhfədir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə. III cild. Bakı, Elm, 2009
2. Y.Babayev. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII–XVIII əsrlər). Dərslük. Bakı, Elm və Təhsil, 2014

3. Azərbaycan Respublikasında 2019-cu ilin “Nəsimi ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

ПРОБЛЕМА ИДЕНТИЧНОСТИ ТВОРЧЕСТВА НАСИМИ

АБСТРАКТ

Tarana Gidayatova

В статье освещается положение Имададдина Насими в истории азербайджанской литературы. Ряд важных особенностей его поэзии обоснован предоставлением соответствующих примеров его произведений. Это так же отражает заботу государства о наследии Насими и повышенное внимание к его поэзии в результате такой заботы. В этой работе учитываются особые приказы великого лидера Гейдара Алиева и уважаемого президента Ильхама Алиева, а также их внимание к нашему наследию.

THE PERSONALITY ISSUE OF NASIMI'S CREATIVITY

ABSTRACT

Tarana Hidayatova

The position of Imadaddin Nasimi in the history of Azerbaijan literature attract in the article. A number of important peculiarities of this poetry are justified by giving appropriate samples. It also reflects the state care for Nasimis heritage and the great attention to his poetry as a result of such care. The attention have been looked through the special orders and classical heritage of nation-wide leader Heydar Aliyev and his excellency President Ilham Aliyev.

ELMİN PARLAQ GÜNƏŞİ – NƏSİMİ

Sevil Kərimova

*Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dos.
ADMİU-nun rəssamlıq fakültəsinin dekanı*

Anar İbrahimov

*ADMİU-nun rəssamlıq fakültəsinin,
sənətşünaslıq ixtisasının II kurs magistr tələbəsi
Ibrahimov.11.09.97@gmail.com*

Açar sözlər: Nəsimi, ədəbiyyat, abidə, yaradıcılıq, qəzəl, ənalhəq, heykəl, plastika, ruh

Ключевые слова: Насими, литература, памятник, творчество, газель, фольклор, скульптура, пластика, дух

Key words: Nasimi, literature, monument, creativity, ghazal, folklore, sculpture, plastic, spirit

Dahi mütəfəkkirləri cəmiyyətin maarif və mədəniyyət cəhətdən aydınlamasını təmin edən “Elm günəşi” adlandırmaq olar. Bu günəşin parlayan bir şüası da məhz elə Nəsimiyə məxsus idi. Onun elm və bədii nuru insanlığın ucalması ilə yanaşı milli incəsənətimizin inkişafında da az rol oynamamışdır. Şairin bədii obrazını ərsəyə gətirmək üçün çalışan heykəltəraşlarımız, rəssamlarımız və digər sənətkarlarımız onun daxili dünyasının geniş fəlsəfəsini açmağa çalışsalar da, buna qismən nail olmuşlar. Bu dərin dünyanın sirlərini yalnız orada olanlar bilə bilər. Ancaq bu gerçək aləmdən uzaq və ali həqiqətə çatmaq üçün durmadan kamilləşməyə çalışan Nəsiminin daxili dünyasını

bədii yaradıcılıq nümunələrində əks etdirmək sənətkardan böyük mənəvi saflığın mahiyyətini dərk edilməyi tələb edirdi. Bu bədii yaradıcılıq nümunələrindən biri 2003-cü ildə Sumqayıt şəhərində heykəltəraşlar Asim Quliyev və Vaqif Nəzərov tərəfindən ərsəyə gətirilmiş bürünc heykəldir. Heykəl nümunəsi Xəzər dənizinə yaxın yerləşən və dahi şairin adını daşıyan mədəniyyət və istirahət parkında qoyulub. Burada sanki dənizdən gələn mehlə şairin dərin olan bədii və fəlsəfi düşüncələrinin müsbət aurası ətrafa yayılır. Dünyanda olan maddi nemətlərə olan bağlılığın hədəf olduğunun göstəricisi olaraq heykəlin əllərinin boş və açıq vəziyyətdə həll olunduğunu görürük. Eyni zamanda

bədii təhlil vasitəsindən istifadə edərək deyə bilərik ki, burada insanın fani dünyadan köçərkən özü ilə heç nə apara bilməməsi qanunu heykəlin ifadə etdiyi mənalar arasında yer alır. Şairin baş hissəsinin düz deyildə yana baxan formada təsviri onun dünyadan üz döndərdiyinin göstəricisidir. Bədii formada desək, sanki o dənizdən gələn xəfif küləklərdən zövq alır. Qaya parçasını dağıdaraq ucalan heykəl nümunəsinin bu formada təsviri Nəsiminin cahilliyin qaranlıq dünyasının qalın və bərk qatlarını dağıdaraq nura can atması fikri təsvir olunub. Bu isə özündə bir oyanışın vacibliyini vurğulayır. O, elmin və mənəvi dünyasının saflığı nəticəsində elə bil mərtəbəyə yüksəlmişdir ki, artıq bu dünyada ona layiq bir məkan tapılmadığını öz şeirində belə təsvir edib:

*“Məndə sığar iki cahan, mən bu
cahanə sığmazam,
Gövhəri la məkan mənəm, kövnü
məkanə sığmazam.”*

Elə bu fəlsəfi fikri onun üçün Sumqayıt şəhərində qoyulan heykəl nümunəsində də müəyyən qədər təsvir edilməyə çalışılıb. Heykəlin geyiminin pərişan və dağınıq formada olmasından ortaya çıxan mənələrdən biri, onun uzun və yorucu bir yol yolçusu olduğudur. Nəsimi cismani olaraq bu dünyada olmasa da, onun ruhu daima kamilləşməyə can atanların qaranlıq yollarını aydınladacaq.

Parlayan elm günəşinin bir şüası da elə onun qəzəlləridir. Nəsiminin sirli dünyasını açmaq üçün çalışan filoloqlardan savayı bu dünyaya bələd olmağa səy göstərən rəssamlar, heykəltəraşlar və digər bu qəbildən olan sənətkarlar olmuşdur. Onlar Nəsiminin qəzəllərinin dərin fəlsəfi mənalarını yaratdıqları sənət nümunələrində göstərməyə çalışmışlar. Məsələn üçün görkəmli heykəltəraşlarımız Tokay Məmmədov (1927–2018) və İbrahim Zeynalov (1934–2008) tərəfindən 1980-ci ildə hazırlanmış və Bakının gözəl güşələrinin birində yerləşdirilən heykəl nümunəsini göstərmək olar. Tişə ustaları hazırladıqları bu nümunədə Nəsiminin daxili dünyasının rəngarəngliyi və dinamikasını onun simasında gizlətməyə çalışmışlar. Təbii haldır ki, heykəltəraşlarımız heykəli hazırlamazdan qabaq şairin ədəbi yaradıcılığını öyrənməyə başlayıblar. Bu ədəbi irsin təsiri özünü heykəl nümunəsində açıq-aydın göstərmişdir. Bu əsnada şairin aşağıdakı beytini demək yerinə düşər.

*“Mərhaba, xoş gəldin, ey ruhi-
rəvanım, mərhəbə!
Ey şəkərləb yarı-şirin, laməkanım
mərhəbə!*

Sanki burada şair öz yarının yolunu gözləyən anda onun xəyali varlığını görürək bu beyti yazır. Baxışları ilə uzaqları nəzərdən keçirən şair öz döv-

rünün acı problemlərini düşünərək bunlardan bir çıxış yolu axtarmağa çalışır. O öz yazdığı qəzəllər ilə kamil insan modelinin ilk sütunlarını atmağa başlamışdır. Yaradıcılığında biz buna şahid oluruq ki, o öz qəzəlləri ilə insanları mənəvi çirkinliklərdən təmizləməyə çalışmışdır. Adı çəkilən heykəl nümunəsində də Nəsiminin ali düşüncələrə dalması onun simasında öz təzahürünü tapmışdır. Əllərinin arxada olması onun dünyadan heç nə ümmadığını simvolizə edir. O tamamilən bu dünyadan uzaqlaşaraq öz mənəvi və geniş dünyasından çirkinliyə qərqlənmiş insanlığa baxaraq təəssüflənir. Heykəltaraşlarımız Nəsiminin bu düşüncələrini təsvir etmək üçün çalışmışlar. Bu barədə onun bir beytinə nəzər keçirək.

*“Dünya duracaq yer deyil, ey can
safər eylə!
Aldanma anın halına, andan
həzər eylə”*

Bu beytdə şairin dünya haqqında olan fikirləri özünün müəyyən qədər göstərmişdir. Bununla da şair insan ruhunun azad olması kimi cismani azadlığında mahiyyətini vurğulamışdır. Bu azadlıq psixoloji cəhətdən də insanın mənəviyyatının yüksəlməsinə xidmət edir.

Ədəbiyyat:

1. Ayvaz O. Nəsiminin yaradıcılığında hürufi görüşlər / Oğuz Ayvaz // Ədalət.- 2018.- 31 iyul.- S. 8
2. Nemətzadə S. Seyid İmadəddin Nəsiminin dünyagörüşü fəlsəfə tarixinin obyekt kimi / Səbirə Nemətzadə; elmi red.
3. İmadəddin Nəsimi: bibliografiya / Tərt. ed. A.C.Xəlilov, red. N.Göyüşov; AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İns. Bakı, Elm və təhsil, 2013. 111 s.

БЛЕСТЯЩЕЕ СОЛНЦЕ НАУКИ НАСИМИ

АБСТРАКТ

Севиль Каримова, Анар Ибрагимов

Произведения Имададдина Насими, которые дали новое понимание азербайджанской и восточной литературы и философско-религиозных подходов, представляют собой целостную систему личности. Человек, описанный в его стихах, является высшей ценностью вселенной. Эти измерения совпадают с божественными качествами и стали их

воплощением в мире. Высочайшее качество этого человека – это совершенство. Именно с этой точки зрения литература Насими отражает идеальное художественное и философское выражение понятия “идеальный человек” во всех сферах жизни.

THE BRILLIANT SUN OF SCIENCE NASIMI

ABSTRACT

Sevil Karimova, Anar Ibrahimov

Imadaddin Nasimi works that brought new insights into Azerbaijan and Eastern literature and philosophical-religious approaches, is a complete system of personality. The human described in his poems is the highest value of the universe. These dimensions are identical with divine attributes and have become their embodiment in the world. The highest quality of that person is perfection. It is in this perspective that Nasimi literature reflects the ideal artistic and philosophical expression of the concept of “perfect person” in all spheres of life.

TƏLƏBATLARIN İYERARXİK MODELİNİN NƏZƏRİ TƏHLİLİ

Ülkər Zalova

AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun Sosial
psixologiya şöbəsinin magistrantı
E-mail: zalovaulkar@gmail.com

Açar sözlər: tələbat, motivasiya, özünüaktuallaşdırma, humanist psixologiya

Ключевые слова: потребность, мотивация, самоактуализация, гуманистическая психология

Key words: need, motivation, self-actualization, humanistic psychology

Psixologiyada əhəmiyyətli rol oynayan motivasiya nəzəriyyələrindən biri “Humanist psixologiya” məktəbinin qurucularından biri olan Abraham Maslou (1908–1970) tərəfindən irəli sürülmüşdür. Maslou motivasiya nəzəriyyəsində “tələbatlar iyerarxiyası” anlayışından istifadə edərək, insanın həyatında aparıcı rol oynayan, yaşaması üçün vacib olan bir sıra tələbatları sadalamışdır. O, ilk dəfə 1943-cü ildə yazdığı “İnsan motivasiyası nəzəriyyəsi”¹ adlı məqaləsində öz motivasiya nəzəriyyəsini irəli sürmüş, “Motivasiya və şəxsiyyət” (1954) əsərində isə nəzəriyyəsini daha da təkmilləşdirmişdir.

Maslou “Motivasiya və şəxsiyyət” əsərində psixologiyada “üçüncü güc”² adlandırılan nəzəriyyəsini bu cür təsvir

edirdi: “Bu nəzəriyyə, məncə, Ceyms və Dyunun funksionalist ənənəsində olub, Vertqeymer, Qoldşteyn və Geştald psixologiyasının bütövlüyü və Freyd, From, Xorni, Yunq və Adlerin dinamik nəzəriyyəsi ilə birləşdirilmişdir. Bu inteqrasiya və ya sintez vahid-dinamik nəzəriyyə adlandırıla bilər.” [7, s. 35]

Abraham Maslou mövcud psixoloji məktəblər və biliklərin şəxsiyyəti tam izah etmədiyini düşünərək, psixoloji problemləri olan, sosial baxımdan cəmiyyətə uyğunlaşa bilməyən insanları öyrənərək şəxsiyyət nəzəriyyəsi formalaşdırmağa çalışmağın mənasız olduğunu irəli sürürdü. Onun fikrincə, insanların pozitiv xüsusiyyətlərinə fokuslanaraq, uğurlu, xoşbəxt insanları araşdırmaq lazımdır ki, onların bu cür ol-

¹ Maslou nəzəriyyəsi ilə bağlı fikirlərini, həmçinin “Din, dəyərlər və zirvə təcrübələri”(1964), “İnsan olmağın psixologiyası”(1962) əsərlərində də əsaslandırmışdır.

² Birinci güc psixoanaliz, ikinci güc isə bihevizizm hesab olunurdu.

masına nəyin səbəb olduğunu öyrənək. Maslou “Humanist psixologiya” məktəbinin qurulmasında aparıcı rol oynamış və məktəbi akademik səviyyəyə yüksəltməyə vəsilə olmuşdur.

Maslou Amerikada yaşayan yəhudi bir mühacir ailəsində dünyaya gəlmişdir. Ana qayğısından məhrum olması və cəmiyyətdə məruz qaldığı təzyiqlər onu insanlardan uzaq şəkildə kitabxanada kitablar oxuyaraq, müxtəlif məlumatlar əldə edərək keçirməyə sövq etmişdir¹. Atasının rəğbətini qazanmaq üçün hüquq təhsili aldığı Nyu-York şəhər kollecindən məzun olduqdan sonra, Maslou Uiskonsin Universitetində² psixologiya üzrə təhsil almışdır. Burada C.Uatson, K.Xorni, A.Adler və Z.Freydin³ əsərləri ilə tanış olmuş və onların fikirlərindən dərinlən təsirlənmişdir.

Maslou insan təbiətinin həm biologiya, həm də mədəniyyətdən asılı olduğunu hesab edirdi. Onun insan təbiətinə baxışlarının mərkəzində duran, insan orqanizmindəki “instiktiv”

daxili nüvə anlayışı idi. O, anadangəlmə potensialın, qabiliyyət və insanın özünə xas xüsusiyyətlərinin daxili nüvənin təməlini təşkil etdiyini düşündürdü [1].

Motivasiya nəzəriyyəsində iyerarxik şəkildə düzülən, bir-biri ilə əlaqədə olan 5 təməl tələbat⁴ fərqləndirilmişdir:

1. Fizioloji;
2. Təhlükəsizlik;
3. Aidolma və sevgi;
4. Hörmət;
5. Özünüaktuallaşdırma tələbatları.

Tələbatlar iyerarxiyasının birinci pilləsini insan həyatında önəmli rol oynayan, dominantlıq təşkil edən təməl tələbatlardan biri olan fizioloji tələbatlar (yemək, su, oksigen, yuxu və cinsi tələbatlar) təşkil edir. Maslou vurğulayırdı ki, bu tələbatlar iyerarxiyanın ilkin mərhələsini təşkil etdiyi üçün, bu mərhələdəki tələbatlar ödənilmədən digər mərhələlərə keçmək mümkün deyil⁵. Qida, təhlükəsizlik, sevgi və hörmət tələbatları ödənilməyən insan, şübhəsiz ki, qida üçün daha böyük aclıq çəkəcəkdir. Maslou qeyd edirdi: “Əgər heç bir tələbat

¹ Maslou dəfələrlə öz əsərlərində və müsahibələrində (E.Hoffman) cəmiyyətdə və ailə daxilində yaşadığı çətinliklərdən bəhs etmiş və özünü “*Marginal, kənar adam, rədd edilmiş, evi olmayan insan*” kimi xarakterizə etmişdir.

² Məzun olduqdan sonra o, sosial psixologiya üzrə tədqiqatçı asisstant kimi Edvard Torndayk ilə birlikdə çalışmışdır.

³ O, Freydi insana xas ali keyfiyyətlərə laqeyd yanaşdığına görə tənqid etmiş və eyni zamanda onun araşdırmalarının nəticələrini ümumiləşdirərək bütün bəşəriyyətə aid etməsi ilə razılaşmamışdır.

⁴ Təməl ehtiyacların ödənilməsi üçün bir sıra önşərtləndiricilər vardır. Bunlara söz azadlığı, özünü ifadə etmə, özünü müdafiə etmə azadlığı, araşdırma və məlumat əldə etmə azadlığı və s. aiddir.

⁵ Lakin çoxsaylı araşdırmalar apardıqdan sonra, Maslou bir sıra istisnaların olduğunu və iyerarxiyanın bəzən tərsinə çevrilə biləcəyini müəyyən etdi.

ödənilməmişdirsə və orqanizmdə fizioloji ehtiyaclar dominant xarakter daşıyarsa, digər tələbatlar bəsit bir şəkildə öz mövcudluğunu itirir və ya arxa plana itələnir.“ (7, s. 37)

İnsan ac olduqda onun şüuru yalnız aclıq ehtiyacının ödənilməsinə yönəlmiş üçün, orqanizm bütün gücü ilə aclığı aradan qaldırmağa səy göstərir. Reseptorlar, intellekt, vərdişlər və bütün idrak prosesləri həmin tələbatın təmin olunmasına yönəlmiş olur. Əgər ifrat dərəcədə ac olan insandan utopik bir dünya təsvir etməsini xahiş etsək, o, utopiyani bol miqdarda yeməkdən ibarət bir dünya kimi xarakterizə edəcək. Azadlıq, insanlarla ünsiyyət, sevgi, hörmət və ya mədəsini doldurmayan digər hər şey fərd üçün öz əhəmiyyətini itirəcək¹[7].

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, Maslou yoxsul insanların çox az bir hissəsinin özünüaktuallaşdırmağa cəhd etdiyini müəyyən etmişdir. Çünki bu insanların həyatında fizioloji tələbatlar daha aparıcı rol oynadığı üçün, bütün enerjilərini özlərinin və ailələrinin ehtiyaclarının ödənilməsinə sərf edirlər [12].

Maslou fizioloji tələbatlarla bağlı 2 məsələni aydınlaşdırmağa çalışırdı. Bunlardan biri “homeostaz”², digəri

isə orqanizmin bədəndəki kimyəvi maddə çatışmazlıqlarına avtomatik reaksiyasını öyrənməkdən ibarət idi [13]. Maslounu maraqlandıran məsələlərdən biri iştahın bədəndəki ehtiyacların və çatışmazlıqların düzgün göstəricisi olub-olmamasını öyrənmək idi. Yanq araşdırmalarına əsasən, iştahın orqanizmin ehtiyacları ilə bağlı olduğu qənaətinə gəlmişdir. Yəni orqanizmdə hər hansısa kimyəvi element çatışmadıqda, fərddə çatışmayan qida elementini əldə etmək üçün iştah və yaxud aclıq yaranır [7].

Əgər fərdin fizioloji – aclıq, susuzluq, yuxu və cinsi tələbatları ödənilmişsə, özünü fizioloji baxımdan tamamilə doymuş hiss edirsə, bu tələbatlar fərd üçün öz aktuallığını itirir və təhlükəsizlik tələbatları dominantlıq təşkil etməyə başlayır. Yəni artıq iyerarxiyanın növbəti pilləsinə keçid baş verir. Fərdin təhlükəsizlik tələbatlarına müdafiə olunma, təhlükəsiz şəraitdə yaşama, qorxu, stres və xaosdan azadlıq, hüquqların qorunması və s. aid edilir. Təhlükəsizlik tələbatlarının dominantlıq təşkil etdiyi zaman isə reseptorlar, intellekt və bütün idrak prosesləri müvafiq olaraq mövcud tələbatın ödənilməsinə səfərbər olurlar.

¹ Buna əsasən, Maslou düşündü ki, bir insanın təbiətini öyrənməyin ən yaxşı yolu, onu ifrat dərəcədə ac və ya susuz hala gətirməkdir.

² Homeostaz sabit, normal qan təzyiqinin qorunması üçün orqanizmin xüsusi cəhdləri kimi xarakterizə edilir.

Uşaqlar təhlükə şəraitində reaksiyalarını gizlətməyə və ya basdırmağa çalışmadıqları üçün, onlarda təhlükəsizlik tələbatlarının təzahür xüsusiyyətləri daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Hər hansısa bir təhlükə ilə qarşılaşdıqda (yıxıldıqda, qorxduqda) uşaqlar aydın şəkildə buna reaksiya (məsələn, ağlamaqla) bildirirlər. Belə hallarda uşaqlar dünyanı təhlükəli bir yer kimi qavrayır və qorunmağa ehtiyac duyurlar.¹ Çünki onlar da, yetkin insanlarda olduğu kimi nizamlı, sabit rejimdə və yalnızca indiki an üçün deyil, gələcək üçün də ehtiyaclarını ödəyə biləcəkləri şəraitdə özlərini təhlükəsiz hiss edirlər [7].

Nevrotik pozuntuları olan insanların reaksiyaları isə, adətən, kiçik uşaqların təhlükələrə qarşı göstərdiyi reaksiyalara bənzəyir². Dünyanı təhlükəli bir yer hesab edən və ifrat dərəcədə öz təhlükəsizlik ehtiyaclarını ödəməyə cəhd edən obsessiv-kompulsiv pozuntuya malik olan insanlar buraya aiddir. Qoldşteynin qeyd etdiyi kimi, bu insanlar özləri üçün müəyyən sərhədlər müəyyənləşdirir və əgər

onların nəzarətindən kənarında bir hadisə baş verərsə, dəhşətli panikanın yaranması müşahidə olunur [7; 11].

Həm fizioloji, həm də təhlükəsizlik tələbatları ödənildikdə, tələbatlar iyerarxiyasının üçüncü pilləsini təşkil edən aidlik və sevgi tələbatları fərdin həyatında aparıcı rol oynamağa başlayır. Beləliklə, tələbatların ödənilməsi zaman müşahidə olunan bütün proseslər başqa bir mərkəzdə yenidən təkrarlanmağa başlayır. Aidlik və sevgi tələbatlarına müəyyən bir qrupa mənsubolma, dostluq, ailə münasibətləri və digər insanlarla ünsiyyətə olan tələbatlar aid edilir. Bu ehtiyaclar ödənilmədiyi zaman, insan əvvəl heç olmadığı qədər güclü şəkildə dostlarının, ailəsinin və uşaqlarının yoxluğunu hiss edir və onların varlığına ehtiyac duyur³ və belə halda fərd hədəfinə çatmaq, ehtiyacını ödəmək üçün var gücü ilə çalışır [7; 13].

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, Maslou kimi müasir psixoloqlar aidlik və sevgi tələbatlarının təkamül nöqteyi-nəzərindən adaptiv olduğunu vurğulayırlar. Yəni fərdin

¹ Maslou qeyd etdiyi kimi, sevgi və qayğı şəraitində böyüyən uşaqlar üçün bu o qədər də xarakterik deyil.

² Onlarda anası tərəfindən qəbul olunmama, valideyn sevgisindən məhrumolma kimi qorxular müşahidə olunur.

³ Maslunun qeyd etdiyi kimi, müxtəlif ədəbiyyatlarda bu mövzularla tez-tez qarşılaşsaq da, əslində elmi baxımdan aidlik hissi ilə bağlı çox məlumata malik deyilik. Biz hər bir insanın fərqli ölkəyə, fərqli qruplara, ailələrə mənsub (aid) olduğunu bilsək də, hələ bunun önəmini tam olaraq dərk edə bilmirik [7].

müəyyən bir qrupun üzvü olması onun həm yaşamaq uğrunda mübarizəsi, həm də reproduktivliyi baxımından zəruridir [12]. Bu ehtiyacların qarşısının alınması və ya basdırılması isə ciddi problemlərin, patologiyaların yaranmasına səbəb olur. Sevgi və ya onun cinsi münasibətlərdə öz əksini tapması, adətən, gizlədir və ya bir çox maneə və məhdudiyyətlər ilə qorunur. Psixopatoloji nəzəriyyələrin bir çoxunda sevgi ehtiyaclarının basdırıldığı vurğulanmışdır [7].

Fərdin eqoistcəsinə digər insanlarda sevgi axtarmasını, Maslou sevginin defisitliyi (D-sevgi) adlandırır. Ali sevgi isə bunun əksinə varlıq səviyyəsində sevgi olub, özündə heç bir eqoistlik daşımır. Ali sevgi ehtiyacdən daha çox heyranlıqla bağlıdır. Yəni fərd digər fərdin varlığına sevgi, heyranlıq duyur [7; 9]. Bu sevgi sonu olmayan, məmnuniyyət və zövqdən ibarət bir sevgidir. Ali sevgi və ya varlıq səviyyəsində sevgi iyerarxiyada yalnız təməl ehtiyaclar kifayət qədər ödənildikdə, fərd özünü tam olaraq dərk etdikdə və özünüaktuallaşdırmaya doğru getdikdə özünü göstərir [12]. Özünüaktuallaşdıran fərdin sevgisində heç bir gərginlik, həyəcan özünü göstərmir [7].

Tələbatlar iyerarxiyasının dördüncü pilləsini insanların hörmətlə bağlı

tələbatları təşkil edir. Cəmiyyətdəki bütün insanlar yüksək hörmətə və özünəhörmətə, statusa, şan-şöhrətə və digər insanlar tərəfindən qəbul edilməyə ehtiyac duyurlar. Müəyyən davranışa və ya uğura görə digər insanlar tərəfindən rəğbətləndirilmək, hörmət qazanmaq fərdin özünəhörmət hissində, öz bacarıq və qabiliyyətlərini adekvat qiymətləndirməsi səviyyəsinə təsir göstərir. Bu isə, öz növbəsində, şəxsi ləyaqət hissində səviyyəsini müəyyən edir.

Maslou qeyd edirdi ki, Frommun “yalanın dərk olunması”, Rocerin, Kulinin, Midin “mən” ilə bağlı fikirlərinə əsasən, insanların özünəhörmət hissində, öz potensial və qabiliyyətlərini qiymətləndirməsinin digər insanların düşüncələrindən, həmin bacarıq və qabiliyyətləri necə qiymətləndirməsindən kəskin surətdə asılı olduğu ortaya çıxmışdır [7]. Çünki, adətən, insanlar öz “mən”ini, şəxsi keyfiyyətlərini, bacarıq və qabiliyyətlərini digər insanlar nöqtəyi nəzərindən qavrayıb, dərk edirlər.

Bu tələbatların deprivasiyası insanda çarəsizlik və ümitsizlik kimi hisslər formalaşdırır. Belə hallarda insanlar tələbatlarını başqa bir şeylə kompensasiya¹ etməyə çalışırlar. Adler bu məsələyə xüsusi diqqət ayıraraq, fərdin cəmiyyətdə özünü təsdiq etməsi,

¹ Fərdin tələbatlarının ödənilməməsi və ya kompensasiya edilməməsi, Freyding qeyd etdiyi kimi, nevrotik pozuntuların yaranmasına gətirib çıxara bilər.

digər insanlar tərəfindən qəbul edilməsi və hörmət qazanması üçün hakimiyyətə can atdığını qeyd etmişdir. Maslounun Adlerin nəzəriyyəsinə istinad etməsinin əsas səbəblərindən biri özünün də natamamlıq kompleksi yaşaması və bunu kompensasiya etməyə çalışması olmuşdur. Anasının onun xarici görünüşünə xoşagəlməz sözlər ünvanlaması Masloda fiziki görünüşü ilə bağlı komplekslər formalaşdırmışdır. Bu kompleksini o uzun müddət idmanla məşğul olaraq kompensasiya etməyə çalışmışdır.

“Mən yəhudi olmayan məhəllədə kiçik yəhudi oğlan idim. Bu biraz ağdərillilərin oxuduğu məktəbə daxil olan ilk qaradərili insan olmağa bənzəyirdi. Mən dostlarım olmadan, kitabxanalarda kitablarımın arasında böyümüşəm [3].”

Bu cümlələrdən aydın olur ki, yaşadığı cəmiyyətin, mühitin Maslouya böyük təsiri olmuşdur. Yalnızca anasının xoşagəlməz sözləri deyil, digər insanların da ona çoxsaylı təzyiqlər göstərməsi Maslounun dərin komplekslərinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Buna görə də, o daima özünü təsdiq etməyə, hörmət qazanmağa¹ və özünüaktuallaşdırmağa can atmışdır. Məhz bütün bunlar onun bu nəzəriyyə

yəni formalaşdırmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Maslounun nəzəriyyəsində kritik rol oynayan, tələbatlar iyerarxiyasının ən son və olduqca mürəkkəb pilləsini təşkil edən tələbatlar isə özünüaktuallaşdırma tələbatlarıdır. Şəxsiyyətin özünüaktuallaşdırması problemi olduqca mürəkkəb məzmunu malik olub, fərdin potensial olaraq kim və nə olduğunu öyrənmə istəyindən irəli gəlir və fərdin hal-hazırda olduğundan daha çoxuna malikolma istəyi, arzusu ilə bağlıdır. Hər bir fərd özünəməxsus bacarıq, qabiliyyətlərə və potensiala malik olur və o daima bütün bunları öyrənməyə, aşkara çıxarmağa, aktuallaşdırmağa çalışır [7; 10].

Maslou Bruklin Kollecinə işlədiyi müddətdə antropoloq Rut Benedikt və geştald psixoloq Maks Veytqeymerlə tanış olmuş və onların istedadına, intellektinə dərin heyranlıq duymuşdur. O, Rut və Maksın digər insanlardan tamamilə fərqləndiyini və şəxsiyyətin inkişafının ən yüksək mərhələsinə çatdıklarını düşünürdü [8]. Bunu o, özünüaktuallaşdırma² adlandırmışdır. Maslou uğurlu insanları digər insanlardan fərqləndirən məqamları aşkara çıxarmaq üçün Rut və Maksdan əlavə bir sıra uğurlu insanları (A.Eynşteyn,

¹ Maslounun atasının rəğbətini qazanmaq üçün istəmədiyi halda hüquq təhsili alması buna ən doğru nümunə ola bilər.

² Anlayış ilk dəfə K.Qoldşteyn tərəfindən işlədilsə də, Maslou bu anlayışdan daha spesifik formada istifadə etmişdir.

T.Ceferson, M.Gandi, A.Linkoln) təhlil etməyə, onların ortağ nöqtələrini tapmağa çalışmışdır. O, təhlilləri nəticəsində özünüaktuallaşdırmış insanların 14 dəyərini (düzgünlük, ədalətlik, gözəllik, unikalıq və s.) müəyyənləşdirmişdir.

Özünüaktuallaşdıran insanları Maslou bu cür təsvir edirdi: Onlar 1) Psixopatologiyadan uzaqdırlar; 2) İyerarxiyanın bütün pillələrindən keçdikləri üçün, bütün tələbatlarını ödəmiş olurlar; 3) “Varlıq” dəyərlərini mənimsəyiblər; 4) Bütün potensiallarından, bacarıqlarından, istedadlarından istifadə edirlər [2]. 5) Zirvə təcrübələri (insanların dərin zövq və məmnuniyyətlə müşahidə olunan yaşantılarını) yaşayırlar [8].

Maslou özünüaktuallaşdıran insanların motivlərinin “Varlıq” dəyərləri adlandırdığı “əxlaqi dəyərlər” olduğunu irəli sürürdü [2]. Bu insanlar həyatlarını onlar üçün dəyərli olan şeyləri axtarmağa, onun üzərində işləməyə sərf edirlər. Onların bəziləri həyatlarını qanuna, digərləri ədalətə və doğruluğa və s. həsr edirlər. Bu və ya digər yolla, insanların hər biri öz həyatını heç zaman öz əhəmiyyətini və aktuallığını itirməyən “Varlıq” dəyərlərini (meta-tələbatlar) axtarmağa həsr edirlər [8].

Ümumiyyətlə, özünüaktuallaşdırma mərhələsinə çatmaq üçün digər ehtiyacların ödənilməsi vacib olsa da, həmin ehtiyacların ödənilməsi mütləq

şəkildə fərdi bu mərhələyə gətirib çıxarmır. Bunun bir neçə səbəbi var. İlk öncə, Maslou qeyd edirdi ki, insan öz təbiətinə sadıq olmalı, potensialına uyğun davranmalıdır (şair şeir yazmalı, rəssam isə şəkil çəkməlidir) [7; 17]. Digər səbəb isə, fərdin Conah kompleksinə malik olmasıdır. Bu zaman fərd məsuliyyəti böyük olduğu üçün “ən yaxşı” olmaqdan, uğurlu olmaqdan qorxur. Həyatda qarşımıza bizi irəliyə və ya geriyə doğru aparacaq çoxsaylı seçimlər çıxır. Bir tərəfdə qorxuya, müdafiyyə, təhlükəsizliyə doğru, digər tərəfdə isə inkişafa doğru hərəkət var. Qorxmaq əvəzinə (Conah kompleksi) inkişafa doğru hərəkət etməyi seçən insanlar özünüaktuallaşdırmaya doğru addımlayırlar [2; 8].

Maslou hər bir fərdin güclü və ya neytral təbiətə sahib olduğunu fərz edərək, daima davam edən proses olan özünüaktuallaşdırmanın əsasını qoymuşdur. O, güclü və ya neytral təbiətin fərdi daha çox inkişafa təhrik etdiyini düşünürdü. Çünki ətraf mühit fərdin inkişafını, şəxsi seçimlərini məhdudlaşdırdıqda daxili təbiəti zəif olan fərd asanlıqla ona tabe olur, bu isə nevroitik problemlərin yaranmasına səbəb olur. Lakin buna baxmayaraq fərd yenə də özünüaktuallaşdırmağa cəhd edir [12].

Daha öncə qeyd etdiyimiz kimi, Maslounun vahid-dinamik adlandırdığı motivasiya nəzəriyyəsinin dinamik

istiqamətə yönəlməsinə təsir göstərən mütəfəkkirlərdən biri Z.Freyd olmuşdur. O, Freydin nəzəriyyəsini təhlil edərkən onu şüuraltını irrasional, qararlıq və qeyri-müəyyən olaraq xarakterizə etdiyinə görə tənqid edərək qeyd edirdi ki, İd impulsları xəstəliklərin, gərginliyin, repressiyanın əlaməti olmamalıdır. Özünüaktuallaşdırmaya doğru inkişaf bilavasitə sevilməyə, qəbul edilməyə, hörmət edilməyə ehtiyacı olan insanın şüuraltısı ilə bağlıdır. İnsan şüuraltından qorxmaq yerinə ondan istifadə etməli, ona nəzarət etmək yerinə qəbul etməlidir. Sağlam insanlar özlərini qeyri-şüuri qüvvələrin aciz, çarəsiz qurbanı kimi deyil, şüurlu və aktiv insan kimi qavrayıb, dərk edirlər və buna görə də, özünüaktuallaşdırmağa nail olurlar [1; 9].

Yuxarıda qeyd olunan tələbatlardan əlavə olaraq, Maslou estetik və koqnitiv (öyrənməyə, kəşf etməyə olan həvəs) tələbatları da fərqləndirmişdir. Maslou estetik tələbatları belə təsvir edirdi, “İnsanlar eybəcərlikdən xəstə-

lənə bilər, gözəllik ilə müalicə oluna bilər; insanlar aktiv şəkildə nəyəsə can atırlar, onların aqlığı yalnızca gözəlliyin əldə edilməsi ilə təmin oluna bilər.” [7, s. 51]

Koqnitiv tələbatlara fərdin öyrənməyə, araşdırmağa, yeni kəşflər etməyə, məlumatlar əldə etməyə duyduğu istək, maraq aid edilir [7]. Uşaqların davranışını (onlar dünyaya böyük maraqla yanaşır, obyektlərə toxunaraq, ağızlarına apararaq ətrafdakı hər şey haqda məlumat əldə etməyə çalışır) müşahidə etməklə onun təzahür xüsusiyyətlərini görə bilərik. Koqnitiv tələbatların deprivasiyası zamanı digər 5 təməl tələbat təhlükə altında qalır. Çünki fərd fizioloji tələbatını ödəmək üçün qidanı necə bişirəcəyi, təhlükəsizlik tələbatlarını ödəmək üçün hüquqlarını necə qoruyacağı ilə bağlı məlumata sahib olmalıdır [2].

Yazılanlardan iyerarxiyanın sabit quruluşa malik olduğu görünsə də, Maslou araşdırmaları nəticəsində iyerarxiyada bəzi istisnaların¹ mövcud

¹ 1) İnsanların müəyyən bir şeyi əldə etmə istəkləri tamamilə azala və ya yox ola bilər. Uzun müddət işsiz olan və həyat şəraiti çox ağır olan insan üçün yalnızca yetəri qədər qidanın olması həyatı boyunca onu məmnun edəcəkdir;

2) Hər hansısa bir tələbatın daimi olaraq ödənilməsi zamanı o insan üçün öz dəyərini və aktuallığını itirir. Belə ki, heç bir zaman xroniki aclıq yaşamayan insan üçün (aclıq yaşayan insanın əksinə) çörək o qədər də önəmli xarakter daşımır;

3) Təməl ehtiyacların deprivasiyası zamanı fərd həmin anda aktual xarakter daşıyan iki tələbat arasında seçim etməli olur. Ya özünəhərmətini itirməkdənsə işdən çıxmağı seçir, ya da özünəhərmətini itirmək bahasına da olsa, işdə qalmağı seçir;

4) Təməl ehtiyacların deprivasiyası zamanı fərd ilkin olaraq ən çox istədiyini deyil, daha önəmli olan ehtiyacı ödəməyə can atır.

olduğunu, yəni iyerarxiyadakı tələbatların bəzən yer dəyişdirdiyini aşkar etmişdir. Bu istisnalardan ən önəmli isə insanın dəyərlər sistemi, ideyalarını əhatə edən istisnalardır. Belə ki, insanlar üçün onların ideyaları, dəyərləri digər ehtiyaclarından daha önəmli səciyyə daşdığına görə, onlar naminə hər şeyi edə bilirlər.

Motivasiya nəzəriyyəsinin əsas müddəalarından biri də bundan ibarətdir ki, fərdin davranışı bəzən bir deyil, bir neçə motivə əsaslanı bilər [2]. Belə ki, bəzən zahiri olaraq davranışı müəyyən ehtiyacla əlaqələndirsək də, o hər zaman həmin ehtiyaclarla bağlı olmur. Məsələn, cinsi münasibətlər həmişə cinsi ehtiyacların dominantlığından irəli gəlmir, bu insanın özünü təsdiq etmək istəyi və yaxud qayğıya ehtiyacı ilə də bağlı ola bilər [7].

“Tələbatlar iyerarxiyası” indi də öz aktuallığını qoruyub saxlamasına baxmayaraq, hər zaman tənqidlərə məruz qalmışdır. M.Uahba və L.Briduell Maslounun tələbatlar iyerarxiyasının heç bir empirik sübut olmasına baxmayaraq, qəbul edilməsinə qarşı çıxmış və yenidən gözdən keçirilməsini irəli sürmüşdülər [13]. Uahba və Briduell qeyd edirdilər ki, tədqiqatçılar Maslounun 5 səviyyəli iyerarxiyasına alternativ olaraq 2 səviyyəli tələbatlar iyerarxiyasını təklif etmişdilər. Bu tələbatlardan biri xidmət (tələbatlarına fizioloji və təhlükəsizlik), digəri isə

böyümə (aidlik, hörmət tələbatı və özünüaktuallaşdırma) tələbatları idi. Əslində 2 səviyyəli tələbatlar modeli elmdə bir yenilik olmamışdır. Maslou özü çatışmazlıq və böyümə ehtiyaclarını qeyd edərək, müəyyən dərəcədə 2 səviyyəli modelə yönəlmişdir [15]. Uahba və Briduell Maslounun həmin 2 səviyyəli modelini də nəzərdən keçirmişdir.

1972-ci ildə isə Klayton Alderfer Maslounun nəzəriyyəsini yenidən nəzərdən keçirərək 5 deyil, 3 əsas tələbatı ayırmışdır. Bunlar mövcudluq (existence), bağlılıq (relatedness) və böyümə (growth) tələbatlarıdır [6]. Alderfer tədqiqatların nəticələrinə əsasən, bu nəzəriyyəni qeyd olunan 3 tələbata (sözlərin baş hərfləri) uyğun olaraq, ERG nəzəriyyəsi adlandırmışdır. Buradakı mövcudluq tələbatları Maslounun iyerarxiyasındakı fizioloji, təhlükəsizlik və maddi tələbatlara (geyim, yemək və s.), bağlılıq tələbatı aidlik və sevgi tələbatlarına, inkişaf tələbatı isə hörmət və özünüaktuallaşdırma tələbatına uyğun gəlir [14].

Nəticə:

Yazılanlardan da aydın olduğu kimi, Abraham Maslounun motivasiya nəzəriyyəsi bir sıra tənqidlərə məruz qalsa da, hələ də öz aktuallığını qoruyan nəzəriyyələrdən biridir. Maslounun motivasiya nəzəriyyəsinin əsasını tələbatların iyerarxik modeli təşkil

edir. O, tələbatlar iyerarxiyasında 5 əsas, 2 əlavə tələbatı fərqləndirmişdir. Yazılanlar belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, Maslounun da qeyd etdiyi kimi, heç bir tələbatın ödənilmədiyi halda, fizioloji tələbatlar dominant xarakter daşıyır və bu tələbatlar ödənilənə kimi digər tələbatlar fərd üçün öz əhəmiyyətini itirir. Əlbəttə ki, bəzən fərdin özünəhörmət və ya şəxsi ləyaqət hissi o qədər güclü olur ki, fizioloji tələbatlar da digərləri kimi fərd üçün ikinci planda qalır.

Bildiyimiz kimi, Maslounun motivasiya nəzəriyyəsində ən aparıcı rol oynayan anlayış “özünüaktuallaşdırma”dır. O, özünüaktuallaşdırma anlayışını fərdin həyatı boyunca davam edən bir proses kimi nəzərdən keçirirdi. Özünüaktuallaşdırma fərdlər tez-tez zirvə təcrübələri yaşayır, öz potensiallarından, intellektindən, bacarıq və qabiliyyətlərindən sonuna kimi istifadə edərək özlərini təsdiq etməyi, aktuallaşdırmağı arzulayırlar. Onlar uğurun gətirəcəyi məsuliyyətdən qorxmaq əvəzinə, inkişafa doğru hərəkət etməyə can atırlar.

Ədəbiyyat:

1. Decarvalho, J.R. Abraham H. Maslow (1908-1970) An intellectual biography // *Thought*. – 1991. Vol. 66, No.260. – p. 32-50
2. Feist, J., Feist, G. Theories of personality / J. Feist, G. Feist. – McGraw-Hill. – 2009, – 642 p.

3. Heylighen, F. A cognitive- systemic reconstruction of Maslow’s theory of self-actualization // *Behavioral Science*. – 1992, Vol.37. – p. 39-57
4. Hoffman, E. Overcoming Evil: An interview with Abraham Maslow, founder of humanistic psychology // *Psychology Today Magazine*. – 1992. / <https://www.psychologytoday.com/us/articles/199201/abraham-maslow>
5. Jerome, N. Application of the Maslow’s hierarchy of need theory; impacts and implications on organizational culture, human resource and employee’s performance // *International Journal of Business and Management Invention*. – Nigeria: Department of Economics Taraba State University Jaling. – 2013. Vol.2. – p. 39-44
6. Kremer, W., Hammond, C. Abraham Maslow and the pyramid that beguiled business // *BBC World Service*. – 2013. –p. 2-3
7. Maslow, A.H. Motivation and personality / A.H. Maslow. – Harper & Row, Publishers. – 1954. – 369 p.
8. Maslow, A.H. The farther reaches of human nature / A.H. Maslow. – USA: The Viking Press. – 1971. – 407 p.
9. Maslow, A.H. Toward a psychology of being / A.H. Maslow. – New York: Van Nostrand Reinhold. – 1968. – 225 p.

10. Mawere, M., Mubaya, T., Reisen, M. Maslow's theory of human motivation and its roots in individualism: Interrogating Maslow's applicability in Africa. – Bamenda. Langaa RPCIG. – 2016. – 19 p.
11. Robert, J., Jennifer, H., Gao, H. Maslow and the Motivation Hierarchy: Measuring Satisfaction of the Needs // The American Journal of Psychology. – The Board of Trustees of the University of Illinois. – 2013 Vol. 126, No. 2. – p. 155–177
12. Ryckman, M.R. The theories of personality / M.R.Ryckman. – Thomson Wadsworth. – 2008, – 711 p.
13. Smith, L.J. Evaluating the applicability of Maslow's theory of motivation to ancillary staff. – Sheffield Hallam University. – 2003. – 710 p.
14. Yang, C., Hwang, M., Chen, Y. An empirical study of the existence, relatedness, and growth (ERG) theory in consumer's selection of mobile value-added services // African Journal of Business Management. – 2011. Vol. 5(19). – p. 7885-7898.
15. Wahba, M., Bridwell, L. Maslow reconsidered: A review of research on the need hierarchy theory // Organizational behavior and human performance. – Academic Press. – 1976. Vol.15. – p. 212-240.
16. https://www.researchgate.net/publication/324889691_Maslow-Bio2018-eng_light
17. <https://www.britannica.com/science/self-actualization>
18. <https://www.encyclopedia.com/people/medicine/psychology-and-psychiatry-biographies/abraham-h-maslow>

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МОДЕЛИ ИЕРАРХИИ ПОТРЕБНОСТЕЙ

АБСТРАКТ

Улькер Залова

Основываясь на собственных книгах Абрахам Маслоу (“Мотивация и личность”, “Дальние пределы человеческой психики” и “На подступах к психологии бытия”), в статье рассматривается теория мотивации и иерархия потребностей. Было изучено состояние депривации и доминантность каждой потребностей.

A THEORETICAL ANALYSIS OF THE HIERARCHICAL MODEL OF NEEDS

ABSTRACT

Ulkar Zalova

Based on Abraham Maslow’s own books (“Motivation and personality”, “The farther reaches of human nature” and “Toward a psychology of being”), in this article his motivation theory and the hierarchy of needs are discussed. This article reveals that Maslow’s motivation theory has a significant impact on the area of psychology.

Each of the 5 basic and 2 extra needs in the hierarchy is listed and not only operational definitions of these needs, but also the state of their dominance and deprivation are reviewed. The model of self-actualized individuals, suggested by Maslow, is analyzed.

REDAKSIYA HEYƏTİ

Baş redaktor:

Əliyev B.H. (*AMEA-nın müxbir üzvü, psixol.e.d., prof., Azərbaycan*)

Baş redaktorun müavini:

Seyidov S.İ. (*psixol.e.d., prof., Azərbaycan*)

Məsul katib:

Mustafayev M.H. (*psixol. üzrə fəls. d., Azərbaycan*)

REDAKSIYA ŞURASI

Əliyeva K.R. (*psixol. e.d., prof., Azərbaycan*)

Əlizadə H.Ə. (*ped. e.d., prof., Azərbaycan*)

Əliyev R.İ. (*psixol. e.d., prof., Azərbaycan*)

Baxşəliyev Ə.T. (*psixol. e.d., prof., Azərbaycan*)

Qurbanova G.K. (*psixol. e.d., prof., Azərbaycan*)

Mehmet Engin Deniz (*psixol. e.d., prof., Türkiyə*)

Turan Akbaş (*psixol. e.d., prof., Türkiyə*)

Xudyakov A.İ. (*psixol.e.d., prof., Rusiya*)

Qədirova R.H. (*psixol. e.d., prof., Azərbaycan*)

Şəfiyeva E.İ. (*psixol. e.d., prof., Azərbaycan*)

İbrahimbəyova R.F. (*psixol. üzrə fəls. d., prof., Azərbaycan*)

Cabbarov R.V. (*psixol. e.d., dos., Azərbaycan*)

Redaksiyanın ünvanı: AZ 1069, Bakı şəhəri, Z.Bünyadov 38, II mərtəbə.

Telefon: 4390112, 5629961

Lisənziya: AV№022487. Qeydiyyat nömrəsi V 287, 19 aprel 1999-cu il.

Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi

www: psixologiyajurnali.az.

E-mail: psixologiyajurnali@gmail.com; psixologiyajurnal.az@bk.ru

Formatı 70x100 ¹/₁₆. Fiziki çap vərəqi: 4,5.

Sifariş 90. Tiraj: 300.

Qiyməti müqavilə ilə.

“Təhsil” nəşriyyatının mətbəəsində çap edilmişdir.

© “Təhsil”, 2019